

Година прва. — Свеска једанаеста.
У Бечу 26. октобра 1875.

ИЛУСТРОВАН ЛИСТ ЗА ЗАБАВУ И ПОУКУ.

Издаје 26. сваког месеца.
Годишња је цена 6 фор. или 72 гр. ч.

Pique Dame.

НОВЕЛА

АЛЕКСАНДРА ПУШКИНА.

(Свршетак)

IV.

„Homme sans mœurs et sans religion.“

Лизавета Ивановна седи у својој соби, још у стајаћем руку па се дубоко замислила. Чим дође кући, отпусти своју коморкињу, може се — вели — и без ње свући, па сва дркћући јури својој собици у нади да ће тамо застати Хермана. Чисто би волела да није дошао. На први се поглед увери да га нема, па је захвална случају што се ето састанак разби. Седне замишљена, заборавила и да се свуче, па премишља о свима редом појединостима у своме одношају са Херманом, познаје га тек од скоро, а до чега већ дође. Та ето ако је тек три недеље како га је са прозора први пут видела, па му већ пише, па је ето већ и привелео на ноћне састанке. А овамо не зна о њему управо ништа до имена му. Има од њега ваздан писам, а овамо није с њиме ни речи проговорила. А да му је гласка чула; па за чудо, да је од кога све до вечерас о њему ама речи чула! Ал' вечерас Томскоме све некако долази, као да млада кнегиња Паулинка * * * око које је он чепао, као да се кнегиња — што никад до сад — са неким другим погледа. Хоће да се пакаже, како га то ни мало не тишти, па да би ту племениту намеру потпуно „у дјело привео“ замолиће Лизавету

XI

Сима Андрејевић Игуманов.

Ивановну за једну бескрајну мазурку*). Узео је задиривати како лудује за жени-официрима; па како се знао претварати да је боље извештен но што је одиста било, па како му и нагађања личише чешиће пута јако истини, то је Лизавета Ивановна већ више реда мислила, тајна јој је прокљувана.

Од кога сте, бога вам, све то чули? запитаће, а уснама јој се просу усиљени осмех.

Е, од кога? од једног његовог доброг пријатеља. И то вам је тако исто неко чудно створење.

А ко је то, молим вас?

Неки Херман.

Лизавета Ивановна ћути. Осећа како јој протрнуше и ноге и руке.

Тај Херман — продужиће Томски — то вам је прави неки витез из каквог романа, лице као у Наполеона, душа Мефистофелева. Главу ћу заложити да бар три злочина на души носи А чему од једном побледете?

Глава ме боли. Ал' шта вам је, молим вас, могао тај Херман — како ли га врагу назвасте — шта вам је могао управо приповедите?

Шта? Не свиде му се пријатељеви послови, вели, он би ту са свим друкчије радио. Чисто бих се смео кладити, да је и његово око за вас запело; бар га све јако занима што год би му пријатељ о вама рекао.

А где је он мене могао видети?

Ваља да у цркви, ил' на шеталишту. Бог би га знао где! . . . Можда и у вашој соби кад сте

*) Мазурка се игра у Русији са разним турала од прилике као котилон.

спавали. Кажем вам, тај је кадар свашта урадити!

Баш ће у тај пар искрснути три госпођице. „Oubli ou regret?“ запитаће једна, па тако беше крај говору, што у Лизанци пробуди тако грозничаву радозналост.

Госпођица, што изабра за игру Томскога, беше главом кнегиња Паулинка. При игри и док ју је он лагано водио на њено место изјавише једно другом своју љубав, а кад се Томски вратио својој играцици, заборавио је давна и Хермана и Лизавету Ивановну. Бадава се Лизанка свакако мучила да настави пређашњи разговор, узалуд јој сва мука. У том ће се и мазурка свршити, а одмах за тим диже се стара грофица дома.

Разуме се да су Томскове речи биле само пусто блебетање, да се говори, ал' се јако коснуше срца сироте придворкиње. Долази јој, да га је Томски доста верно описао, па како је она опет прочитала сијестство божије романа, чини јој се сад, да је у доста простом лицу љубазника јој уочила неке црте у исти пар и заносљиве и страховите. Прекрстила руке у крилу, цвећем исквићену главу спустила на груди, тако се занела за својим сањаријама кад — од једном се врата отворише. Пред њоме стоји Херман. Сва се пренерази.

А где сте до сад били? запитаће га, а сва дркће.

У грофициној спавахој соби. Баш сад отуда. Грофица је мртва.

Боже благи! Шта рекосте? Шта велите? Мртва?

Да, мртва, рећиће, па се бојим, самене је.

Лизавата Ивановна блене у њега. Падоше јој на памет Томскове речи: „Главу бих дао, да тај Херман бар три злочина носи на души“. Херман се посади поред прозора па јој све приповеди.

Лизавета га Ивановна слуша. Да умре од страха и грозе. Дакле то није била љубав, због које јој толико страсна писма писао, то није љубав говорила у његовим пламеним уверавањима, није из љубави око њених прозора чепео . . . , Злато, злато, то му је обузелу сву душу А она? Она му може да ти само своје срце, па зар га онда може усрећити? Јадна сиротица! Сад види да је била просто оруђе једне хуље, убице њене „добротворке.“

У дубоком кајању бризну у плач. Херман је мери па ни речи. Та његово је срце од камена! Њене сузе, њена у овом неисказаном болу утростручена лепота, све то а да би му се срца ама најмање такнуло! Па ни помисао на грофицину смрт, ама да би бар искрсао кајања у њему пробудила. Са једнога нетом да му срце пренукуе: тајна што од ње очекиваше сву срећу, оде, оде у неврат.

Та ви сте неко чудовиште, буди бог са мном, прошапута најпосле Лизавета Ивановна.

Неје ми ни на крај памети било, да је убијам, одговориће он са свим мирно. Пушка ми не беше пуна.

Буте обоје, хуте.

Већ и зора руди. Лизавета Ивановна угаси свећу; сури зраци прозорја и просвићања просуше се по соби. Лизанка обрише сузне очи, па се обрну Херману. Он стоји при прозору, скрстив руке, намргодио се. Гледиш га, гледиш — сушти Наполеон; та наличност пуче и Лизанци пред очима.

А како сад да вас пропустим на поље? упатаће га најпосле. Хтела сам да вас проведем по оним тајним степенима, ал' ту бих морала проћи кроз грофицину спаваћу собу, а то не смем, бојим се.

Реците ми само, како ћу доћи до њих, па ћу ја већ и сам ићи.

Лизавета Ивановна устане, узме неки кључ из ормана, тутне му га у руке па га

упути куд треба да иде. Он јој се прихвати опуштене, хладне руке, пољуби је у растужено чело па оде.

Спусти се по степенима па дође у грофицину собу. Лежи хладна, укочена у наслоњачи.

У лицу се није ништа променула. Херман застане мало. Гледи је, гледи, не верује својим очима. Уђе у ону мрачну собицу, пипа по зиду па напипа вратаоца, што воде тајним степенима. Силази се, а свакојаке га мисли обрвале. Бог свети зна — вели сам себи — можда се у ово исто доба пре неких шездесет година шуњао овим степенима какав младих у каквој извезеној долама, очешљан à l'oiseau goyal, троугласти шешир грудима стискајући — какав сретни милосник; сад је већ одавна у гробу, а драгој му тек данас срце свисело.

При крају степена нађе Херман друга врата, отвори их својим кључем, онда ступи у неки ходник, а најпосле — ево га на улици.

V.

Ноћас ми се уснула покојна бароница В. . . . Сва у бело обучена, па ми вели: „Добро јутро господи саветниче!“
Сведборг.

Трећи дан после ове кобне ноћи, око својих девет сахата из јутра, оде Херман у намастир да одужи последњу пошту грофициним „земним остацима“. Од кајања ни спомена и ако је врло добро знао, да је управо он убица те несретне жене. Без вере као што је био, беше — као што то обично бива — у толико више сујеверан. Њему је јасно као сунце, да ће га мртва грофица у целом његовом животу као какав зао дух гонити, па као вели, можда ће је ублажити ако јој буде при погребу. Црква дупком пуна, једва да добије места. Мртвачки сандук на богатим носилима, а над њим небо од кадифе. У хаљини од белог атласа на глави капа са чипкама, скрштених руку, лежи мртавац у сандуку. Око носила чељад јој: слуге у црним кафтанима, о рамену траке са њеним грбом, у рукама воштанице. Родбина јој: деца, унуци и прауници, сви у црнини. Нико не плаче; сузе би биле „афектација.“ Та грофица беше тако у годинама, да јој смрт не може никога изненадити а и онако се већ свако то навикло да је и не рачуна међу живе. Славан неки проповедник говори надгробно слово. У неколико простих ал' „впечателних“ речи описаће „смрти праведнице божије, која се чрез толикогодишња побожна посматренија на християнски крај жизни приуговорила. Ангел смрти — вели даље славни говорник — одазвао је посред тихог блаженства њених посматренија из ојиданија небеснаго женика.“

Свети се чин обави са достојном смиренношћу. Сад ће приступити редом рођаци да самртници последње „збогом остај“ реку и да је целивају, а за њима се отегао дугачак ред званица за ову свечаност. Сваки се то последњи пут поклони пред отом, која је већ толико година сваку њихову свечаност својим присуством — унесрећила: Најпосле дође ред и на чељад јој. Нека матора редуша, тако у тим годинама као и покојница, и она је ту. Подупрле је две жене. Нема ни толико моћи да клекне; ал' кад је пољубила руку своје госпође, а она се сва разли у сузама. Једва једном ево је и на Хермана ред. Приђе сандуку, клекне за један тренут на јеловим границама престрте мраморне плоче, подиже се блед као смрт, успе се по степени носилима па се покони Од једном гледи, гледи — мртавац га посмешљиво погледа, па жмирка на њ очима. Једним кроком полети Херман натраг, па се стрпошта на земљу. Ужурбаше се, па га подигоше. Баш у исти пар паде Лизавета Ивановна усред цркве у невестицу. Ово „прикљученије“ мало поре-

мети свечаност. Све ти то сабило главе, а један стари коморник, неки блиски род самртници пришањује поред себе неком Инглезу: „Знате, тај млади официр, то је, знате, ванбрачан син грофици, знате“. А Инглез ће на то са свим хладно: „Е да? Хм!“

Читав дан Херман све нешто, зебе нешто стрепи. У некој гостини, куд је слабо ко долазио, а где је он ручавао, повукао је мало више но обично да растера бригу, ал' вино му још већма машту дражи. Оде рано дома, баца се онако обучен у кревет, па заспи као заклан.

Кад се тргне, ноћ. Месец упрво управо у његову собу. Гледи на сахат, три четврти на три. Да заспи, не иде. Шта ће? Усправи се у кревету па мисли на стару грофицу. Баш сад прође неко сокаком па вирну у његов прозор. Херман на то и не пазни ништа. Ал' мало за тим чује, шкритите врата од предсобља. Суди, биће његов денчик. *) Дошао, као обично, налит с какве теревенке. Ал' сад чује неки непознат ход, шорање и клепет неких папуча по поду. Врата се разјане, а уђе нека женска, сва у бело обучена. Херман мисли, биће његова стара дадиља, па мисли шта би она у то доба код њега. Женскиња у белини премери брзо собу, па му ево сад стоји баш чело ногу. Грофица! Херман је познао.

„Не додох амо од своје воље, рећиће му јасним гласом, ал' морам, да ти испуним молбу. Чуј ме! Добићеш ако метнеш *шројку*, па *седмицу*, па *кеца*. Ал' не смеш више метнути на дан, него само на једну од тих карата, и свог века не смеш више карте у руке узети. Моју ћу ти смрт опростити ако узмеш моју придворкињу, Лизавету Ивановну.“

Ту се обрну вратима, па оде из себе повлачећи за собом лагано своје папуче. Херман чу, како притвори за собом врата од предсобља, а одмах за тим виде како нешто бело прође поред прозора, па ту мало застаде као да га боље уочи.

Херман је у први мах као ван себе, сад устане, оде у предсобље. Денчик му лежи пијан ка' обично. Спавакао окупан. Не можеш га за главу пробудити. Једва се трже, па вели, да не зна баш са свим ништа. Гледи, врата од предсобља закључана. Херман, шта зна, врати се у своју собу па прибележи све, што је од те авети чуо и видео.

VI.

„Зелени горњак значи подмуклост.“

Као што два тела не могу бити у исто доба на једном истом месту, тако исто и две *fixae ideae* немају места у исти пар у мозгу. *Тројка-седмица-кец* са свим су избили из Херманове маште успомену на последње грофицине речи. *Тројка-седмица-кец* никако да му изиђу из памети, па ево ти их при свакој прилици на језику му. Сретне ли какво младо девојче одмах вели: „Да дивна витка стаса! Права *Coeur Dame* (црвени горњак)! Упиташ ли га: Колко је, бога вам, сахата? Одговориће ти: *Треш-седам* прошло са пет минута, а сваки дебељко долазио му је сушти *кец* *Тројка-седмица-кец*, то би нетом и сневао, па сад му долазе овако, час опет друкче. Сневао би како се тројка ту пред његовим очима расцветала као *Magnolia grandiflora*, како се седмице извијају као какви готски сводови, а куд год се окрене висе све неки кечеве као неки грдни пауци. Херман ни на пита друго и не мисли, до како би шта боље употребио своју скупо плаћену тајну. Већ је и на то помишљао да узме отпуст, да оде у Париз, тамо потражи какву картарицу, па кад му се даде прилика да из своје три сретне карте извуче што бољу хасну.

*) Денчик, официрски слуга, форшица.

У Москви беше тада нека дружина богатих картароша, а на челу им славни Чекаљински, што се целог свог века само картао, па већ добио толике милијуне. По готову је вазда добијао, а кад би губио, плаћао је у сребру. Његова величанствена палата, особита кухиња, а уз то његова пријетност задобише му силесију и кијамет пријатеља и пуно уважења. Тај Чекаљински дође у Петроград, па за часак све се јажмише млади људи око њега, па би се радије проводили при карти но на игранци, боље би им се допадала узбуђеност при Фара-у, него ли ашковање и миловање. Нарумов доведе Хермана Чекаљинском.

Прођу читав ред соба. Свуда најпредусретљивије слуге и читаво чудо и покор гостију. Бенерали и тајни саветници картају се виста. Млади се људи пружили по миндерлицима, па једу сладоледа ил' пију дугу лулу. У главној дворани седи домаћин са једно двадесет карташа за неким дугим столом, па даје банку. То ти је човек својих шездесет година, нежних, племенитих црта, сед као овца. Из његовог пуног, свежег лица вири сама радост и доброта, а очи му се вазда светле у неком пријетном осмеху. Кад ће га Нарумов упознати са Херманом, Чекаљински се рукује с њим, добро му — вели — дошао, па дели даље карте,

Партија траје нешто дуго, преко тридесет карата је заузето. Кад год би Чекаљински изабацио, увек би мало застао, неће ли који од добитника метнути још више на карту, онда би платио, па би свако потраживање најучтивije саслушао. Једва се једном сврши и та партија. Чекаљински меша на ново карте.

Ала молим вас, допустите ми, да узмем једну карту, рећиће Херман прегнувши се преко неког дебелка, који је заузео један читав крај од стола.

Чекаљински се насмеши, па му се поклони у знак, да му је право, а Нарумов честита Херману, што је напустио своју стару навику да се никад не карта.

Ва! вели Херман, написав један број карти на леђа.

Колико? запитаће „банкје“ жмиркајући очима. Извините, молим вас; знате, слаба сам вида.

Четрдесет и седам хиљада рубаља, одговори Херман.

Ту се све главе понзидгоше, сва се уста разглавише, а све очи блеје у Хермана.

Та овај је сврнуо намећу, помисли Нарумов.

Извините, што вас морам опоменути, рећиће Чекаљински са својим вечитим осмехом, метнули сте мало одвише. Први се пут овде не меће никад више на карту од две ста седамдесет и пет рубаља.

Тако? Дакле не пристајете на мој улог. Чекаљински се поклони, пристаје.

Још бих вас само учинио пажљивим на то, да, и ако сам сигуран са својим пријатељима, ја опет кад се картам хоћу увек готове новце. Уверен сам да ваша реч вреди колико и злато, али, знате, у интересу карташког реда био бих вам веома захвалан, кад бисте одмах положили свој улог.

Херман извади неко писмено из џепа, па га даде Чекаљинском. Овај га летимце прегледи па га метне на Херманову карту.

Сад узме делити. Десно паде десетница лево тројка.

Добио сам! повика Херман па покаже своју карту.

У дворани настаде жагор; свако се чуду чуди. Банкјерове се обрве за тренут скупше, ал' за тим се већ ка' обично смешио.

Да л' да вас исплатим? запитаће.

Буд'те тако добри, одговори Херман.

Чекаљински извади новац из буџелара па плати. Херман тури паре у џеп, напусти карташки сто, попије чашу лимонаде па оде

дома. Нарумов не зна о свему шта да мисли. Сутра дан у вече ево опет Хормана код Чекаљинског. Чекаљински опет даје банку. Сад се карташи већ пожурили да и Херману начине места. Чекаљински га поздравил учтиво се осмејкујући.

Херман пречека, док се сврши та партија, онда узме једну карту па метне на њу и својих четрдесет и седам хиљада рубаља и сву јучерању добит.

Чекаљински дели. Десно паде дољњак, лево седмица. Херман покаже своју седмицу.

А! а! зачу се са свију страна, Види се да је Чекаљинском некако хладно око срца. Извади деведесет и четир хиљаде рубаља па их даде Херману, који их са највећом хладнокрвношћу узме, устаде па оде.

Сутра дан у обично време ево га опет Чекаљинском. Сви су већ изгледали на њ. Бенерали и тајни саветници напустили свој вист само да виде ту необичну игру. Млади официри оставили миндерлуке, сви укућани све се гурају у дворану, сви око Хермана. Па шта више и они што се картаху Phago, и они бацили карте па нестрпељиво упрли очи у Хермана. Херман седе за сто, а бледи Чекаљински са вечитим осмејком на уснама спрема се, да се самцит са Херманом карта. Сваки узме нове карте, Чекаљински меша, Херман дигне, узме једну карту па метне на њу сав новац. Изгледа као да се ники мајдан дели. У свој дворани нико да се мрдне.

Чекаљински дели, руке му дркћу. Десно паде горњак, лево кец.

Кец мора добити, вели Херман, па преврне своју карту.

Ваш је горњак изгубио, одговори Чекаљински са највећом учтивошћу.

Херман се укочи. Место кеца лежи пред њим *Pique Dame* (зелени горњак). Не може својим очима да верује . . . не може да појми, како се могао тако помести.

Ту му дође као да пик-дама на њега подсмешљиво жмирка, па нека наличност све му боље пуца пред очима.

Проклета вештица! урлао је Херман.

Чекаљински згрне добивене паре. Херман седи још неко време као убијен. Кад устаде од стола, почеше сви гласан разговор.

Богме је тај лудо дзак! рећиће карташи. Чекаљински промеша, па се картају даље.

Херман је у лудој кући. Он је бр. 17 у обуковској лудници, ништа не одговара већ све једнако виче: *Тројка-седмица-кец! Тројка-седмица-кец!*

Лизавета Ивановна добила красног мужа, сина грофичиног настојатеља. Чиновник је, има леп приход. Лизавета Ивановна узела неку рођаку под своје.

Томски постао коњаничка капетан. Ожењо се с кнегињом Павлином.

ПУНИН И БАБУРИН.

Од
ИВАНА ТУРГЕЋЕВА.
(Свршетак.)

III.
(1849.)

Не седам — двадесет пуних година прођоше; ја сам наступио већ тридесет другу годину. Мајка ми већ одавна умрла; сад сам служио као државни чиновник у министарству унутрашњих послова. Тархова ми већ одавно очи не видоше, ступио је у био војску негде у прависији. Нашли смо се неколико пута као стари пријатељи, па се лепо поздрависмо, али стара времена не спомињасмо. Кад сам

се други пут с њим нашао био је колико се сећам, већ ожењен. Једног летњег дана идем ја улицом проклињући ту службу, што ме још задржава у Петрограду и његовој прабини и несносној врућини. Нека пратња препречи ми пут. Само једна стара мртвачка кола, која се по неравној кадрили овамо онамо љубасажу, а на њима један сиротињски дрвени сандук, до пола само са црном исцепаном чохом покривен. Нека седа старина иде самцит за колима.

Ја га погледам лице ми се чини познато и он управи своје очи на мене „Зе име Бога! та то је Бабурин!“

Скинем шешир, приступим ближе, јавим му се — па побох с њим за мртвачем.

„Кога то пратите,“ запитам ја.

„Никандера Вавилића Пунина,“ одговори он.

Ја сам истина слутно, да ће он то име изрећи, али сам се ипак радовао, што ме је чудноват случај баш овим путем навео, да укажем последњу част мом старом учитељу

„Смем ли с вама ићи, Парамоне Семеонићу?“

„За цело ја га сам пратим, сад ће нас двоје бити.“

Дуже од једног сата, трајао је наш жалосни ход. Мој садруг иде мирно, а да је очи подигао, или уста отворио! Од кад сам га последњи пут видио, са свим се постарчио, сабрано мрко лице одвећ ми одудара од седе косе. Трагови тешиког брижног живота виде му се на читавом телу. Нужда и сиротиња су га више изнурили него „зуб времена“. Кад је све било свршено, кад је све, што се некад Пунин звало, за навек у хладној влажној — у најпунјем смислу речи влажној, млакавој земљи смоленског гробља лежало, стајао је Бабурин још неколико тренутака спуштене главе пред новим брежуљком, онда окрене к мени своје опрљено старо лице са тврдим, строгим цртама, захвали ми мргодно на пратњи и хтеде се удалити; ја га задржим.

„Где станујете, Парамоне Семеонићу? Хоћете л' ми допустити, да вас посетим? Ја заиста нисам знао, да ви у Петрограду станујете. Могли би се сетити старих времена; о милим умрлим коју проговорити?“

Бабурин се је мало заустезао, пре него што је одговорио: „Већ три године станујем у Петрограду, али скоро на крају вароши. Но ако збиља желите да ме посетите, онда дођите. Он ми даде своју адресу. „Дођите у вече; у вече ћете нас свагда наћи код куће обоје!“

„Обоје?“

„Да, ја сам ожењен. Мојој жени је данас мало позлило, па за то није могла умрлога испратити. У осталом доста је, кад и један ту празну формалност, ту излишну церемонију испуни. Ко ли на тако шта верује?“

Ја се у неколико зачудим тим последњим речима Бабуриновим, али не рекох ништа, узех једног кочијаша и понудим Бабурина, да га одвезем кући; но он одби моју понуду и оде пешинце.

Још тог истог дана одох, у вече, к њему. Путем сам мислио на Пунина и на давно прошло прво време младости, кад сам се на онако оригиналан начин с њим упознао; сад је за њега прошла свака шала! Бабурин је становао у вибуришком крају, у једној кућици, која ме је живо подсећала на његово гњездашце у Москви; ово у Петрограду чинило ми се још сиромашније. Кад сам ступио у собу, седео је он на столици у једном углу; обе руке преко колена; једна догорела лојана свећа осветљавала је тамно његову спуштену беду главу. Кад је чуо шум мојих корака, тргнуо се, али ме је љубазније поздравно, него што сам очекивао. Одмах за тим уђе и

његова жена; ја одмах познам Музу — и сад ми би на један пут јасно, за што ме је Бабури к себи позвао: хтео ми је показати, да је он ипак своје постигао.

Муза се знатно променула — како у лицу, тако и у гласу, па и самом њеном кретању; али пре свега ми упаде у очи преображај њених очију. Као златне бубице летиле су пређе овамо и онамо, те опаке али уједно и „дражесне“ очи, које су све севале . . . Сад су гледале отворено, мирно и стално; црне зенице изгледале су као застрте, угашене. „Ја сам украћена, блага, добра постала,“ говорио је тај мирни умиљати поглед. То је исто изражавало и њено непрестано одано лако смећење, показивало је и њено скромно одело, једна мрка хаљина са белим цветићима. Она сама приђе мени, па ме запита, да ли је познајем? — Очевидно није било ни најмање забуне у њеном понашању; не да је бестидна постала, или да је памтење изгубила, није, видело се, да је напустила сву сјету живота. Муза је много приповедала о милом умрлом, говорила је благим и хладнијем гласом, него пре. Он се најпосле скоро подетио, тако, да се као дете, са играчкама увесељавао. Али своју страст за стихове није изгубио и декламовао је још у последњим данима неколико редова из Русијаде; на против бојао се Пушкина као живе ватре. Ни његова оданост к Бабури није попустила, још на самрти кад му се разум већ помрачио, ухватио га је за руку и шапутало му „Добротворе!“ Још дознадох, да је Бабури после московског догађаја своје место опет напустио и да је с једног краја Русије на други путовао. Имао је само једно приватно место у Петрограду, но морао га је напустити, јер се заузимао за раденике против њихових господара. Непрестано смећење, које је лебдило на Музиним уснама, учини на мене скоро жалостан утисак; то смећење је усавршавало онај утисак, који је њен муж на мене учинио. Тешко је било обојима борити се за свакидашњи хлеб, о томе није било сумње. Бабури се само мало мешао у нашу забаву, изгледао је више забринут него смућен очевидно га је нешто мучило.

„Парамоне Семеонићу, ходите један час на поље“, рече куварица, промолввши главу кроз врата.

„Шта је ту?“ запита он бојажљиво.

„Молим, нужно је,“ одговори она значајно и са нагласком.

Бабури се законча и изиђе из собе.

Кад сам с Музом сам био, гледала ме је са свим другим лицем, па и непрестаног смећења на њеним уснама нестале: Ја не знам, Петре Петровићу, шта ви о мени сад мислите, али мислим, да ће те се још сећати, каква сам некад била поуздана само у себе, весела права вереница! така сам била; хтела сам уживати живот. Сад вам могу казати: кад сам пре била напуштена, бејаш као изгубљена и чекала сам само да ме Бог узме к себи, или да сама узимам одважности, да мом животу учиним крај — тада сусретнем опет, као онда у Воронежу — Парамона Семеонића — он ме избави по други пут! Ни једна зла реч не пређе преко његових усана, ни најмање пребацивање не чу од њега, ништа није искао од мене; — осећала сам се недостојна њега! — Али кад сам видела, како сам му мила била, како ме је љубио, како је без мене остарио, онда тек сватих моје будуће дужности према њему, тако постанем његова жена. И тако је остало.“

Она ућута; одани осмејак лебдио је опет на њеним уснама. „Да ли ми је овај живот мио, за то не питај,“ лежало је у том смећењу.

Разговор пређе сад на обичне ствари. Муза ми је приповедала, да је Пунин за собом оставио једну мачку, која од његове смрти на тавану седи и мауче, као да га зове, и да су се сујеверни суседи јако уплашили били, што су судили, да је Пунинова душа прешла у мачку.

„Парамон Семеонић изгледа узбуђен и забринут, шта му је?“ запитам ја најпосле.

„Јесте ли ви то већ приметили?“ одговори Муза уздишући. „Да је он својим старим убеђењима веран остао, то вам бар не треба казати Стање ствари, као што је данас, могло је то убеђење само још ојачати. (Муза се са свим другчије изражавала, него пређе у Москви, на говору јој се могло приметити, да је са успехом много морала читати.) Али ја не знам, у колико вам се смем поверити, и како ће те ви то примити“

„Од куд слутите, да ми се не можете поверити?“

„Ви сте у служби, јелте? државни сте чиновник?“

„Па шта то смета?“

„Ви сте по томе присталица владе!“ Морао сам се у себи чудити Музиним млађаним назорима. „Што се мојих одношаја према влади тиче, која и не зна, да ме има на свету, о томе се можете са свим умирити. Свакако не ћу ваше поверење никако на зло употребити. Убеђења нашег мужа делим и ја у неколико више него што ви мислите.“

Муза махаше главом.

„Да, па нека је баш тако, али овде стоје ствари другчије: може бити, да ће скоро доћи време, кад ће Парамон Семеонић своја убеђења и делом показати морати. Дуго не могу више прикривена бити. Он има другова, које сад не сме више напустити“

Муза на један пут прекине, као да је већ много казала. Њене последње речи ме исто тако зачудише, као што ме и уплашише. Јамачно ми се могло с лица читати, шта сам осећала. Муза је то опазила.

Већ сам приметно, да смо се 1849. године састали. Многи ће се сећати, каква је то немирна тешка година била, и каквих је догађаја било у Петрограду 1849. године. Бабуриново понашање изгледало ми је још пређе чудновато; неколико пута се он са особитом огорченошћу и зловољом изразио о неким владиним корацима и високим личностима, и то ми је пало у очи.

Он ме је на један пут запитао: „Но, јесте л' ви своје мужике ослободили? на што сам принуђен био одговорити му да нисам. „А ваша „стара“ јемачно је већ умрла, јелте?“ питао је он даље. И то сам морао припознати. „Да, да, ви племићи сте, вели, сви једнаки, не дајете се поправити! приметите он за тим мрмљајући.“

У његовој соби висила је на најбољем месту слика чувеног слободоумног писца Белинскога; на столу лежала је једна свеска старе „Поларне авезде“ од Бестујева.

Бабури је дуго изостао, а Муза је неколико пута забринута погледала на врата. Најпосле не може да издржи у соби, него устане па изиђе на поље. Скоро четврт сата нема их, онда се врате обоје натраг, као што се мени чинило, упрепашћени. Шта више, Муза је сва побледела Пошто их нисам хтео узнемирити, наумим да одем, па баш кад сам се опраштао, отворе се врата од побочне собе и помоли се једна глава, али не куварица, него уплашено лице једног младог човека са разбарушеном дугачком косом

„Ствари зло стоје, Бабурине, веома зло!“ викао је он загушљивим гласом, али се одмах повуче натраг, кад виде мене страног.

Бабури скочи и похита за њим. Ја стишем Музи руку снажно и пријатељски и отидем са слутњом у срцу, да ће се каква несрећа догодити.

„Па дођите сутра“, шапутала ми је она забринута.

„За цело!“ одговорим јој.

Сутра дан у јутру, лежао сам још у кревету, кад ми мој слуга предаде једно писмо; било је од Музе. Она ми је писала:

„Поштовани господине Петре Петровићу!“

Парамона Семеонића су ноћас жандари уапсили и одвели га у град или на какво друго место у затвор, нису ми хтели казати куда. Све наше папире су преметали, неке запечатали и понели са собом, тако исто и књиге и писма. Говори се, да је у вароши много људи затворено. Шта ја осећам, можете себи лако представити. Срећа, те Никандер Вавилић то није доживео! Он се у добро време успокорио. Дајте ми савета, шта да чиним. За себе саму се не бојим — ја од глади не ћу умрети, али помисао на Парамона Семеонића не да ми мира. Дођите, молим вас, ако се не бојите посећавати људе у мом положају.

На услузи ваша

Муза Бабуринова.“

По сахата после тога био сам већ код Музе. Кад ме је видела, пружи ми је руке на сусрет и ма да није ни речи рекла, видела јој се најживља захвалност на лицу. Имала је јучерашњу мрку хаљину са белим цветићима. Из свега се видело, да није легала и да целу ноћ није снавала. Очи су јој биле црвене од неспавања, не од суза. Није плакала; за то није имала времена. Хтела је радити, са несрећом, која ју је десила, борити се: стара, одважна, самовољна Муза опет се пробудила у њој. Није имала времена ни на судбину да се тужи, стегла срце, а овамо хоће да јој препунке; ни на шта није даље мислила, него како би се могло и шта би ваљало чинити, да се Бабурину његов тешки удес олакша. Хтела је одмах ићи, молити Али куда? Кога да моли? Шта да иште? То је хтела од мене да дозна, у том да јој дадем савета.

Ја сам јој пре свега саветовао, да се стрпи У први мах није се ништа могло чинити, него чекати, и, по могућству, распитивати. Сад, кад је ствар тек у почетку била, кад се испитивала, одлучно поступати, било би немогућно, свако пренаглење могло би само шкодити. Па и да сам имао и много већег уплива, већег значаја, него што је то у истини био случај, не би било паметно, још сад се успеху надати. Шта сам могао ја незнатни чиновник изградити? А и она сама није имала баш никакве протекције.

Није ми лако било њој то растумачити, али је најпосле појмила моје разлоге, појмила је, да јој нисам то из себичних побуда световао, да би такав нерасудан корак био без успеха, шта више, опасан.

„Али реците ми, Музо Павловна“, рекох ја, кад је најпосле села, јер до сад је све стајала, као да је била у приправности, да сваки час полети Бабурину у помоћ, „али реците ми, како је Парамон Семеонић у својим годинама у таку ствар запао, у коју су, ја сам о томе уверен, само млади неискусни дечаци, као онај што је јуче дошао амо да вас опомене, умешани?“

„Ти су млади људи — наши пријатељи!“ повиче Муза, а очи су јој се светлиле и севале, као у некадашњим временима. Изгледала је, као да је обузело неко дивље осећање, што се не да задржати; у том тренутку морао сам опет мислити на тарховљевицу изреку: „тип најновије школе.“ Кад се политичних убеђења тиче, не долазе у обзир године! „Наши пријатељи“ рекла је о тим жутокљунцима, па је особито те обе речи на-

гласила, Читаво сам морао мислити, да јој је при свој невољи мило било, да се преда мном покаже у новој светлости, у светлости образоване женске, и зреле, достојне жене једног републиканца. „Мој је старац“, настави она, „умно млађи, него овај и онај млади човек, пре готов да се жртвује . . . али то не спада овамо.“

„Мени се чини, Музо Павловна“, рекох ја, „да ви овде ипак мало претерујете. Ја познајем нарав Парамона Семеонића и уверен сам, да је наклоњен сваком племенитом, поштеном осећању; али сам га с друге стране држао за практичног увиђавног човека . . .“

„Па . . . је ли Парамон Семеонић јако у тој ствари заплетен?“ одлучих се најпосле запитати. Муза ми не одговори . . . Гладно, дивље маукање зачу се с' тавана.

Муза се стресе. — „Ах, каква је то срећа, да Никандер Вавилић то није доживео! Јецала је скоро у очајању. „Он није видео, како су ноћу његовог, нашег добротвора, можда најбољег, најпоштенијег човека силом ухватили, — није видео како су са честитим старцем поступали, како су му „ти“ казали, како и чим су му претили! . . . само што је мали грађанин! И онај млади официр, што га је одвео у затвор, мора да је од оних бесаве-

смисао имало, док содносило на прошло доба, што се више не може накнадити. . .“

Али сад је говорила садашњост! Моја главна брига је сад била, док сам покушавао да Музу умирим, да наш разговор на практичније земљиште изведем. Прво је требало разна извешћа набавити, да би дознали, где се управо Бабурић налази, па онда мислити, како Муза до какве заслуге да дође. Све то није било лако; није ту ваљало новчану потпору скупљати, него посла наћи, што је много тежи задатак.

Отидем од Музе са пуном главом плана. На скоро дознам, да је Бабурић одведен

Друм из Дубровника у Херцеговину.

Зар он збиља не појми немогућност, шта више, лудост какве завере код нас у Русији?! У његовом положају, његовом стању . . .“

„Да богме“, прекиде ме Муза са некакo горким гласом, „он је само обичан грађанин, а у Русији се само племићима прашта, кад побуне чини, као на пример: устанак од четрнаестог децембра, кад је цар Никола ступао на престо . . . јелте, то сте ви само хтели рећи?“

„Па шта се онда тужите, кад то верујете?“ хтедох јој већ одговорити . . . али се уздржах. „Па мислите ли ви, да је резултат четрнаестог децембра такав, да и друге подстиче?“ рекох гласно.

Муза сабра обрве. „О таким стварима са мном говорити, узалуд је“, читао сам као одговор у њеном лицу.

сних, неосетљивих ветрењака, као и онај, што је мој живот . . .“

Ту је издаде глас; дрхтала је ка' лист на грани.

Тако дуго и трудно обуздавана јарост најпосле прокрчи себи пута, стара душевна патња, која се новим потресом опет пробуди, нехотице се проби. Што се мене у том тренутку тиче, то сам се уверио, да је тај „тип најновије школе“ са свим она стара нарав, која се од својих страсти занети даје. Само је предмет, од кога се занети дала, био различан од оног из пређашњих година. Што сам при мојој првој посети за савршену резигнацију, за праву смерност држао, што је управо и било — онај умиљати, спуштени поглед, онај хладни глас, она скромност и простота — све је то само један

у претроградску тврђаву; истрага је већ почела, али се јако одуговлачи.

Од сад сам виђао Музу сваке недеље дана по неколико пута; смела је неколико пута свог мужа походити. Али баш онда, кад се најпосле очекивало решење у тој жалосној ствари, нисам био у Петрограду. Једна непредвиђена важна околност приморала ме је да отпутујем у јужну Русију. Тамо дакле добијем вест, да је суд Бабурића истина ослободио, али да му је административном наредбом одређено становање у једној западној губернији Сибирије, куда ће га послати.

„ Парамон Семеонић до душе није желио, да ја идем с њим“, писала ми је она, „јер по његовим појмовима ни један човек нема права захтевати, да се други за њега жртвује; али ја ствар друкчије посма-

трам и одговорила сам му, да то за мене није жртва. Кад сам се у Москви одлучила да му будем жена, дала сам себи реч: до гроба за једно! . . . Па тако нека остане до нашег последњег дана . . .“

IV. (1861.)

И опет је прошло дванаест година . . . Сваки у Русији зна и сећаће се на веки онога, што се између 1849. и 1861. године догађало. И у мом животу наступиле су неке промене, са којима се нећу даље бавити, јер не спадају к ствари. Настали су ми нови интереси, нове бриге, које су Бабурина и његову жену најпре потисле, а после скоро са свим у заборав бациле. Међу тим сам ипак дописивао са Музом, ретко, наравно врло ретко; често је прошла и година дана и више без икакве вести о њој и о њеном мужу. Да му је после 1855. године дозвољено било да се врати у Русију, то сам знао; али он је то одбио, и желио је да остане у оном малом сибирском месту, куд га је субина бацила и где је себи гњездо, прибежиште и круг за своје делање нашао.

При крају марта 1861. године добијем од Музе ово писмо:

„Ја вам већ тако одавно нисам писала, мој многоштовани П. П., да не знам, да ли ви још на овој земљи ходате, и, ако сте живи, да ли сте срећни и здрави, чему се ми од срца надамо; да ли нисте како год ви на нас заборавили? Но то је свеједно, мене нешто гони, давам данас пишем. До овог дана противале су нам године у потпуном миру; Парамон Семеоновић и ја занимамо се у нашим школама, које лепо напредују; осим тога има мој муж још пискарџија и чита много, а и његови теолошки диспути са староверним сектичарима, свештеницима и прогнаним Пољацима одузимају му велики део његовог времена . . . па и мог.

На један пут нам дође јуче, 19. фебруара, царски манифест о ослобођењу ратара. Одавно се већ много о том говорило, дуго смо већ нестрпљиво очекивали, шта ће нам из Петрограда доћи . . . али описати вам, каква је то радост била, кад је једва један пут очекивана значајна вест амо стигла, за то је моје перо слабо. Та ви познајете мог мужа, какав је; несрећа га није ни за длаку променула, на против постао је још сталнији и одважнији. Он има још своју челичну вољу, али га при овој вести изневери! Кад је читао манифест, дрхтао су му руке, па онда ме је загрлио и и пољубио ме је три пут, хтео је говорити, а није могао ни речи изустити, него се заплакао, а томе је јако зачудило. Најпосле уздахне дубоко и повика: „Хура! Хура! Боже поживи нашег цара!“ — Да, Петре Петровићу, то су његове сопствене речи! за тим рече: „Сад је народ ослобођен! То је први корак, за њим ће други доћи!“ . . . па онда је као бесомучан без капе отрчао, да саопшти ту радосну вест нашим пријатељима. На пољу је био јак мраз, пурга (ладна сибирска бура са снегом) почела се дизати; хтедох га задржати, али ме не послуша. Кад се после кући вратио био је сав покривен снегом, коса, лице, брада — његова дуга бела брада пада му сад далеко преко груди — била је леденом кором покривена, па и сузе на његовим образима претвориле се у ледене куглице. При свем том био је живахан и весео, заповеди ми да отворим једну флашу вина, што је са пријатељима, које је са собом довео, у здравље нашег племенитог цара и Русије и свију слободних Руса; онда узме један бокал, спусти поглед на земљу парече: „Никандеру Вавилићу, стари пријатељу тамо доле, чујеш ли? У Русији сад нема више мужика, нема више робова! Радуј се у твом гробу, стари друже!“ Још је што-шта тако говорио, као: „Тако су се ипак моје наде испуниле! . . .“

Али не сећам се на све, само знам, да га никад пре тога нисам видела тако сретног, тако задовољног.“

Сад сам се дакле решила да вам пишем, да и ви дознате, како смо се ми у далеким сибирским пустињама радовали, па да се и ви с њама радујете! . . .“

Као што рекох, стигло је то писмо у Петроград при крају марта; али почетком маја добих опет једно са свим кратко писмо од Музе.

Она ми јавља, да је њен муж, Парамон Семеоновић Бабурин, оног дана, кад је царски манифест код њих дошао, јако назебао и од запалења плућа у 67. години умрје.

Још је додала, да она хоће да остане тамо, где његово тело лежи, да од њега поверено јој дело одгајања и поучавања настави, као што је то покојникова последња жеља била — другог закона за њу и онако нема.

Од оног доба нисам ништа више чуо о Музи.

КЊИЖЕВНЕ ПРИПОВЕТКЕ.

Скупно

ВУК ВРЧЕВИЋ.

20.

Летурђија Јованова мјесто
Василијеве.

Једноме манастиру, уз часни пост, служио калуђер Василијеву летурђију, а они дан и игуман и сви калуђери били врло гладни, а имали нешто добро и лијепо за ручак, па кад они, те је служио, одпоје „*благословено царство*“ и т. д. науче калуђери једнога ђака, да рече калуђеру од стране игумнове: „Дуовниче! Заповједно је оче игуман, да посипјеш летурђију што више можеш.“ Кад чује калуђер почне и сврши Јованову, мјесто Василијеве. По што се летурђија сврши, дозове га игуман и по правилу црквеном пред свијем калуђерима изобличи, за што је одиојао Јованову летурђију, а не Василијеву. Калуђер се почне правдати говорећи: „Оче игумане! из три црквене заповједи: прва: *ашше изволи насшојашель*, а друга: *повинујше сја насшавником вашим*, а трећа: *ашше високок*“ („пријеступ.“) — Све три не могу те оправдати, ако не учиниш покору, коју нека ти братија соборно изреку.“ Онда сви калуђери једногласно осудивше га: „Кад нијеси данас служио Василијеву, а но служи на благовјест мјесто Јованове.“

21.

Опијело мртвог сељака.

Умре некакав прилично имућан чојек у једноме селу, па га понесу у цркву, и почну му два попа опијело читати, а син му и остала родбина плакаше близу мртвачког одра. Кад један од ова два попа нађе на ону пјесан канона (осма пјесан глас 8-ми). „*Плачу и ридају јегда помишљају смри, и вижду во гробје лежашују по образу божију создајују нашу красоту, безобразну, безславну не имушшу вида*“ и т. д., а син онога мртвога кад чује попа ће поје: „*безобразна и безславна*“ искочри очи на попа и упита га: Ма коме то говориш попе болан? — „Ево видаш коме, твоме оцу, а да коме? овако стоји написано.“ Син се још горе разљути, па попу: „Ти си и безобразан и ништа! Ти пјевајући сабираш новце у џеп, а мој покојни огац крваво их је и поштено текао.“

22.

Стари поп и младожења.

Вјенчавао поп стари момка и девојку, па младожења помњиво слушао, што поп чита и што од њега и девојке му ради. Кад дође на другу молитву ће их благосиље: „*Благослови ја Госиоди Боже наш јакоже благослови л јеси Аврама и Сару, Исака и Ревеку; Јосифа и Аснеду; Јакова и всја иашријархи*“ и т. д., онда младожења уфати попа за руку, говорећи: Стан! попе, не заборавај на коју си, да те нешто питам: знаш ли ти, по колико су синова имали ти покојни људи? — „Не ја, јер овђе не пише, а ма то се зна тек се у овој бојжјој књизи спомине, да су имали много синова и лијепу киту свога порода.“ „Хе! добро, а да кад ти не знаш, не знам ни ја, него те молим, прескочи све те остале, а нама циглу једну код Госиода Бога моли, да нам Бог удари онолико, колико и у старог Југ-Богдана, па му ја ни више ни бољше од њи не тражим.“ Кад чује поп настави: „*Благослови ја Хрисите Боже наш јакоже благослови л храбраго Југ-Богдана*“, а младожења одма настави: „Ма реци попе цркве ти! да не погину сви у један дан, но за вјеру и отачаство један по један и то редом по старини.“

23.

Млади поп куша попадају.

Ожени се поп, па оне исте године науми да куша попадају, оће ли му добра, те једно јутро он његовом руком испече двије кафе и зовне попадају говорећи јој: „Узми од ове двије једну.“ Она узме једну, а он другу, па рече: „Знади, једна је од ове двије кафе отрована, а друга није, и од нас двојице једно ће до уре умријети.“ Попадаја се поче тући шакама у прси, и одма се поче обуквати што најљепше у сандук имаше ако умре, а у толико поп поче се навалице преметати, као да га отров по срцу коси. Кад попадаја виђе обвесели се, но опет почне га као жалити, а поп се начини мртав. Она, кад виђе рече: „*Тако кејче! сад носом на више кад иашети нијеси имао*“. Дозове одма попова ђака из комшилука, те му све каже како је било, па настави ријечи: „*Оли ме вјенчаши, а све што има пои биши ќе моје и швоје?*“ — *А има ли што готова новца знаш ли?*“ упита ђак. — „*Не знам колико, ама чишто биши ќе у сандуку лијеши пара*.“ — *Добро! али не казујмо никоме, но огласимо пошову смри, па пошто га укошамо иришврдићемо наше ријечи*“. У то поп слабом гласом проговори: „*Ближни моји и искрени моји прјало мене сшаша и нуждашу сја ишшушше душу моју; аз же јако њем не ошврзајаш усш свош*“. Па сад отвори очи и шједе говорећи им: „*Ивеш здје умирајушши по кушајушши и нише всја вјем, но никшому же не повјем шокмшотојаги, рукам, и погам моим*“. Кад ђак то виђе и чу, уплаши се и као изван памети побјеже говорећи: „*Да воскреснеш Бог и расшочасја врази јего, и да бјежаш ошлица јего*“.

24.

Баба и поп.

Умирала некаква баба, која никога жива није имала осим двије шћери удате. Што гођ је уштеђела новаца сребрни и златни, спремила је у један рог говећи, а кад га је напунила почела је спремати у једној крпци и обоје у сандуку под кључ хранила. Виђе да ће умријети, брже поручи за попа да је исповеди и причести, и пошто је поп нареди, поче јој препоручивати: *Благословена ришћанице! спомени се душе и твога попе, остави му дај буди један саландар, ако не мога више за по-*

а треће не стоји ниђе записано.“ — Ако ти незнаш, ано знам ја, чујете ли сељани? — „чујемо и видимо.“ Сад опет вели стари поп, дај да видимо ко од нас два зна боље написати *краву*. Млади поп узме перо и напише као што треба *крava*; а стари поп начини слику од краве ако и није слично, па сазове све сељане показа им обојице радњу, говорећи: „Ево браћо! погледајте не зна ни што је *крava*, но виђите како је нашарао, а виђите овој мојој: ево јој ноге све чешири, ево јој оба рога, а ево јој реп; сад ево вас, а ево нас двојице, судише које од нас два памешни, немојте по хајмору, него по вашој души право.“ Кад кнез виђе наљути се, спонаде тојагу, како ће

нам ту жељу испуниш. Погледа поп служебник кад ли некаква са свим друга штампа и половина слова покапана од воштане свијеће, из којег није могао ни половину проучити, па ће рећи сељанима: Ова ваша књига није штампана у кијевопечерској. Јаври, негонеће ниђе из које ја не могу служити не знајући је ли осветана али није. Но кад му сељани рекоше: а ти мој попо! пошао нам с богом од куда си и дошао, виђе да до куће неће моћи од глади допријети, пристаде ако му се и неће. Нађе дневно јеванђелије и стави на листу биљешку рѣсу од струке, те започе на памет (без књиге) летурђију, а кад би вријеме од јеванђелија, ево га на црквене двери, појући: „во времја оно“, али не нађе рѣсу од

темату, чланови су изјавили мишљење, да се говори о општем образовању. Пошто то питање понајвише спада у област педагошке струке, то је одбор имао доброту, одликовати мене дужношћу говорника.

А шта ли је дало повода члановима одбора, да се одлуче баш за ово питање?

Ништа друго до поглед на садашње стање нашег друштва, поглед, који их је испунио незадовољством према многим, тако немилим, а тако учесталим појавима. А који су то? Почнимо од себе, па умислима пођимо све даље и даље кругом друштвеним, и онда ћемо наићи на толке сведоке оскудости наше у општем образовању. Овде је довољно да наведемо само неколико примера.

Устаници у Херцеговини.

ударити новог попа а завика: ко је мој, сваки као ја! Скочише сељани као манити на попа новог, а он нездрело и на пола жив утече. Стари поп гледајући младога ће бјежи као зец, завика му: „Поздрави владику и реци му, да смо те с даром опремили, а њега ћемо ако међу нама даће са много болијем ако Бог да!“

32.

Поп у турђему селу.

Нанесе пут некаква попа у село у нећелни дан, па га замоле сељани да им служи летурђију, обећајући му ручак код кнеза и груду сира. Одговорише им поп: Дајте ми мене данас обоје, а у данашњи дан ето ме јер при мени немам ни књига из које служим летурђију, ни наочари без који не видим у књизи ни слова. Сељани му рекоше: Имамо ми и књигу у цркви, а наочари зајмићемо у попове мајке бабе Канде, пак те молимо да

струке ће је био забиљежио, те опет једном и другом „во времја оно“, но немогући наићи дневно јеванђелије, наљути се па рече: неко ми је побркао биљешку па се меса напогезали а он пашјега да да јаки Бог! А кнез му завиче: Удри, попе, с' реда које ти се намјери, у књизи су све једнака Божја слова, но немој да је предуго док се нијесмо заручак одоцили.

(Свршиће се.)

ОПШТЕ ОБРАЗОВАЊЕ.

Предавање, које је држао у „грађанској касини“ у Београду

МИЛОРАД П. ШАНЧАНИН.

Одбор касински желео је, да се вечерашње „село“, као прво после главног скупа, отвори предавањем. У подужем разговору о

Прво долази непрактично, дакле лажно, па зато неморално оцењивање вредности. Лица или ствари не мере се једном истом мером. За једне личности прецењивање, за друге омалоуважење. Код једних се види само добро, код других само зло. Добра нижег реда прецењују се, добра вишег реда багателишу се. Средње — беспристрасне мере ни за једну ни за другу страну нема. Један налази, да сте књижевник на домак Шекспиру, други, да сте туђим перјем накинђурена црна врана; један, да сте какве добре ствари избавилац, други, да сте јој убилац; један, да сте карактер, други, да сте лупеж и зликовац; један налази, да је у минулом политичком животу народном било све велико и светло, сада све ниско и опасно, други мисле сасвим томе противно; једни, ма да припадају најобразованијем кругу друштвеном нису за позориште, други опет не налазе за вредно неговати музику, живопис; једни би, да поста-

немо сами природослови, други би нас хтели видети самим језикословима, а трећи би хтели још нешто и треће; једни би дакле хтели *само оно једно* а други *само оно друго*. Уједињења нема. Зашто? Одговор је: једнострано образовање.

Из неправичног мерења вредности долази друга мана, коју ћемо овде поменути. То је практичка самоограниченост, недозвољена безобзирна себичност. Ова нас у овом добу тако заслепљује, да нам — такорећи — ништа није свето и поштовања вредно, што се коси с нашим личним рачунима и плановима; без

ви су наше воље нестални, нејаки, нечисти, те с' тога није кадра одупрети се случајним сметњама и искушењима. Зато су прекрили земљу слаби карактери. А где им је легло? између осталог и у једностраном образовању.

Прећемо религију, ово цвеће духовног и моралног развика, и образованост срца, коју другим речма можемо назвати: цвет љубави. И сувише нам је познато, како ово цвеће мирише у врту наших душа. Племени- тост, нежност и преданост наших душа к' Богу, људма и природи, заслужује својим неправилним својствима засебну пространију

ли су их поозбиљиле високе и зреле мисли? Ово зацело не, јер не може ни бити, док се не проживи повећи одсек година. Сведоци су нам дописи, расправице, преводи по листовима већином без полета, без осећаја, без свестраности, без духа. Ко не уме у младом добу певати кад треба, није способан, ни да доцније сузу пусти. А један нараштај, који се не уме смејати и плакати — грозан је! Од њега да Бог сачува сваки народ, сваку земљу.

Песништво исто тако пада. Ако се стави на службу тенденцијама, онда се још помало трпи. Пева ли, описује ли човек унутарњи

Херцеговачка раја на далматинској граници.

саучешћа смо за срећу других, и ма да смо моћни, ипак налазимо за мудро уклањати се оданде, где се тражи наша морална или материјална помоћ. Овога ради не могу у нас, да се с' успехом склапају и одржавају пријатељства, дружине на заједнички рад, а што је још горе и друштва те врсте, која постоје, праве озбиљно лице, како да се одрже. Ко је и овом појаву крив? Једнострано образовање!

Трећа је мана слабост карактера. Ова је ужасно овладала нашим друштвом! Јучерашњи пријатељи данас противници, противници пријатељи. Неколико сахата или дана размишљања довољноје, да се покидају толикогодишње свезе или засну тако дубоке и широке провале међу нама. Што јуче тако страшно браћа смо, томе се данас тако невешти чинимо, или што је још горе, нападамо. Од куда то? Осно-

расправу и процену, у коју у овај мах не могу улазити.

Да видимо, како стојимо са *укусом за лепошћу*. Овај се најбоље види из тога, како ценимо и негујемо лепе уметности. *Песма и свирка* у нас су приметно умукли, и што их је, готово је без ритма и такта. Они више не проносе родољубље, осећања платонске љубави, идилство, но су се већином у садржају оцепили од нашег душевног живота, поварварила се. При већим састанцима изобичајен је онај наш лепи обичај, да женскиње на изменце певају. Младићи се ућутали и поозбиљили, као да им је педесето лето. У школама, у позоришту не можете да склопите певачки хор; у школама нико се не отима за презрену музику. — А зашто наши младићи обрнуше леђа овим лепим уметностима? Да

живот и природу онако какви су, онда јој је прогон извештан. Што је простија и материјалнија, тим јој дочек свесрднији. На сваком листу погрешке противу правила естетике, етике, психологије и логике. Што се од овога више одступа, тим је писац некако женијалнији. Бесправилност и женијалност као да постају све више и више један појам. Само нека није просто, обично, природно, но изванредно, у бенгалској ватри, у трцима и скоцима „ко муха по млеку“ — па вам онда лавори и аплаузи не гину. А иза сваке вам реченице вири писац, али не онај безазлени, смишљени и осмешљиви полуанђео, но више заједљиви, сујетан, надмени човек без срца, који вам је мање мио, него одвратан.

А *живопис*? Готово га на жалост и немамо у овој нашој земљи, како у кућама, тако

и у црквама. У најодличнијим кућама, које би cadre биле набавити повише уметнички израђених слика од страних или наших уметника, шта мислите, да ћете наћи? Већином штампане шарене слике, оне, што се вешају по воликоварошким гостионама. Посао — проста техника, а слике шта престављају? Доба од године, идеалне пределе, по-штогод из Библије или митологије, и то вам је све. Бадава ћете тражити илустрација наших народних песама и приповедака, јунака, књижевника и других одличњака, знаменитих места и предела, сабора и знатнијих састанака, ништа, што би састојећи се из видова нашега живота, топло и живо опет на нас утицало. Нико се и не сећа, да би се дао удружењем склопити капитал, којим би се све ово дало прибавити нашој земљи. А да нешто потражимо од народног преставништва помоћна оснивање живописне галерије, без које данас није ни један европски народ, само бисмо онда видели, како нам за то била бију. Па погледајте какав нам је црквени живопис, који осим укуса за лепоту, дејствује и наша религиозна осећања. Црква св. Марка диже фабрике и лихвари с' новцем, а изнутра пуна живописа од педесет стилова — од педесет шарлатана. Ако добра коб и донесе уметника, мора сиромаш, хтео не хтео помазалити се, јер се не тражи десетак икона уметничке израде, но ваља исписати целу цркву одрта сводова на све широм до темеља.

Ако потражите узроке, зашто тако ниско стојимо са лепим уметностима, одговор је и опет она кобна: једностраност образовања.

Каква нам је и колика је знајствена снага? Да не узимамо у обзир две крајности друштвене: стручне зналце с' једне, непровећену масу с' друге стране. Узмимо центар народни, за који раде и научењаци и стручњаци озго, и прости радници и тежаци одоздо. Какво је знање те средине, тога да назовемо правога грађанства. Колико влада богатством и лепотом свога језика и своје књижевности, колико познаје земље своје и племена своја, велике представнике народнога живота у прошлости и садашњости, природу око себе с' њезиним силама и законима, себе по своме склопу, у здраву и слабу стању и т. д. Хај, да вам је само имати прилике да се уверите, како у толиким главама под углачаним шкрљацима и живописним шињонима, којих је положај доста узвишен и одличен, има више уображена но стварнога знања, више свачега у глави, но зрелих мисли и бистрих појмова; има их, који не знају ни састојке ваздуха, што га удишу, ни законе по којима ове свеће горе, ни узроке, који чине, те се његово стасито тело у највернијој слици прелама по глатким површинама ових скупочених огледала и т. д. А јесу ли они сами томе криви? Не — они су можда уредно полазили школске часе, одлазили су у одлична друштва и села, читали су својски часописе и журнале, али им је све то слабо могло помоћи. Зашто? Зато, јер их је собом отргло ово доба: једностранога образовања.

Још би ми, ради колике толике потпуности овога погледа требало оставити поглед мојих лепих и одличних слушаца на етичну — моралну страну нашега друштва, ваљало би ми то јест рећи коју: о пристојности, учтивости, предусретљивости, скромности, о понашању, поштовању и признању, попустљивости, опростљивости, о реду тачности, чистоти, искрености, срдачности, о свом и другога честољубљу, осетљивости и т. д. Ту би се тек у најшаренијој боји преломила цела слика наше једностраности, наше оскудности у општем образовању, што нас, без никакве стварне нужде и потребе, с' дана на дан цепа и све даље одваја.

Као што видите, неможе се, бар ја од своје стране не могу приметити касинскоме

одбору, да је могао истаћи у овај мах важније питање од питања о општем васпитању.

Прибирајући грађу за овај говор, вршио сам посао не баш тако лак. Врло је тешка ствар повући разлику између образовања општег и образовања стручног. Нити се даје извести опште васпитање без појединих струка и наука, нити се опет стручноме учењу порећи сме и страна образовна. Васпитање учи, а наука васпита. Нема васпитања без знања, ни знања без васпитања. Ми видимо, да су ученији људи обично и васпитанији, људи ограниченије спреме, а по склоностима својим добри и наравни, често изгледају без такта у збору и твору, једино из непознавања оне суме културе, која је у народу постала — већ тако рећи — општом. Но како што видимо то, тако знамо и ово друго; неуглађени, па с' тога несносни постају и они учени људи, који неће даље да гледају преко оградe своје струке, који сматрају за сувишно обазрети се светом око себе и проучити правила која у њему владају за говорење, творење, опхођење, који не знају шта у њиховој околини пристоји, шта је дозвољено шта није, шта је морално шта не, који сматрају себе за цељ а све друго за сретство. Дакле, као што видите, за све људе без разлике, спадали они у учењаке или у коју другу врсту људских струка и наука, потребно је оно васпитање, које се обично зове општим, а које је веома потребно, да као нека магнетска сила привуче једно другом и одржи у свези разне стихије друштва, да одржи равнотежу, дакле јединство између научењака и неучењака, богатих и сиромашних, спекуланата и идеалиста, велике госпode и ситнијех господичића, духовњака и световњака, мушких и женских, старијих и млађих, сродника и туђинаца и т. д. Као год што свака дружина, да би могла опстати и радити, мора имати поред својих статута и пословник, то јест правила за ближи поступак, тако и у једној држави, ако ће да се зове културном, модерном, цивилизованом, поред устава и других земаљских закона и нарадаба, морају постајати, истина не прописана, али тим познатија и безизузетнија правила о живљењу и владању сваког појединог и свију ваопште, а та правила, тај канон јесте оно, што обухвата опште образовање.

Опште образовање по саставу своје најбоље се даје поредити са ткањем. Као што се ово састоји из основе и потке, тако је и оно састављено из васпитања и знања. Ми ћемо обе ове стране прегледати.

Које је и какво *шо васпитање*, које је потребно за све у опште грађане у држави, или за све чланове једнога образованог народа? Оно се дели:

- а) на неговање тела,
- б) на развијање резума,
- в) на разбуђивање душе и укуса за лепоту,
- г) на утврђивање морала и
- д) на потхрањивање вере у Бога.

Важност *шелесног васпитања* данас је поготову опште призната. Да би се постигле остале цељи васпитања, ваља да нам је тело здраво и окретно. Певајући заједно се посла, кад нам је тело снажно и живахно, а јесмо ли слаби, одмах клоне дух, наоблачи се душа, олабави воља. Уздање у се, храброст, радљивост, издржљивост, добра воља, бистре мисли, ведрa душа, све су то посљедице здравога тела. Наш унутрашњи живот расут је по целом телу, он је у мозгу, чулима, живцима, жилама, дробовима, кожи, мишићима, свезама, костима и т. д. и састоји се у непрестаном примању и лучењу оних материја, из којих је састављено тело човечије. Хемича нам казује стихије, из којих је састављен овај свет; од отих стихија ни трећи део не

налази се у нама: као, кисеоник, азот, водоник, угљеник, сумпор, фосфор, гвожђе, калор, калцијум, натријум, калијум, флуор, магнезијум, силицијум и манган. Ове стихије не при-мамо у се чисте, но помешане у ваздуху, који удишемо, у јелу и пићу. Све те стихије налазе се у крви, а ова после проноси их кроз цело тело. За то је опток крви врло важан. Из овога излази то, да живот и здравље зависе од тога, колико имамо крви и каква нам је. А да би је имали довољно, и каква ваља да је, треба да се старамо да је око нас чист ваздух, да нам је храна добра, да радимо, а не у лењости да трулимо, и да се одмарамо, кад осетимо умор.

Да бисмо имали што чистији ваздух, треба да су собе у којима живимо што пространије, да их што чешће ветримо, да у њима не сушимо мокре ствари и не држимо друго којешта, што квару ваздух. На лепом дану, у часовима одмора, ваља ходати по здравом ваздуху. Да би нам дисање било лако и правилно, не ваља се стезати и треба брижљиво неговати кожу. Тога ради ваља се чешће умивати и купати, а хаљине, коме се год може, мењати према промени топлоте на пољу. За све остало о неговању тела или другим речма, о чувању здравља упућујем на књиге, које су писали наши стручњаци, а ја ћу се зауставити код једнога тако простога, а тако важнога сретства за окретност и живахност тела нашега, а то је *шелесно вежбање* или *гимнастика*.

Гимнастика даје телу лепоту, живахност, окретност гинкот и снагу, а тиме и дух добија та иста својства, постане жив, ведар, радан, срчан, храбар, поуздан, издржљив, моћан, узвишен. Што год се буде гимнастика више уводила и неговала, тим ће се више множити снажни, развијени, одрасни стасити и красни Срби и Срикиње, а ишчезавати мекушци — узетиње, малићи и свакојаке друге телесне наказе. Никако не мислим да се она уводи само у школе — не. Желети би било, да се склопе читаве мушке и женске дружине по варошима и другим већим местима за вежбање у гимнастици. Треба цело народ у томе да се вежба: велики и мали, богати и сиромаси. Тада би неприметно у нашој лепој земљи грануло ново пролеће. Нов би живот прожмао срца и мисли нашега народа. Ове би гимнастичке дружине могле држати заједничке светковине, као Јелени олимпијске игре. Приватна или јавна вежбања недељом и празником, заменила би толике беспослице и злоковерства, мешто тумарања, пијења и картања по каванама, оговарања и јалова политичарења и т. д. неговале би се грађанске врлине: као удруживање, отачаствољубље, храброст, честољубље и т. д. Наш народ на селу осетио је давно ту потребу. Он је изјављује у љуљашкама, вртешкама, бацању камена с' рамена, скакању и т. д. Немојмо мислити, да обичан рад и ход могу заменити гимнастичка вежбања, они су, истина, вежбања, али често тако неправилна, да више одмажу, но помажу свестраном развиту тела.

Ово што смо доведе казали, то је управо први део науке о образовању разума — о умном васпитању; јер разум најбоље напредује и ради у добро развијеном телу. А чему треба да нас научи умно васпитање? Да мислимо, да умемо доводити у свезу узрок и последицу, оно што је прошло са оним што ће бити, да нас навикне живот проводити по одмереном плану, и да добро процењујемо цељи, којима тежимо, и сретсва, којима се даје до њих доћи. По овоме дакле није довољно само имати многа знања, но треба умети и мислити, то јест самостално прерађивати та знања, и на основу њих стварати нове производе. А како се добија ова моћ? Наука би вам на то одговорила: стварањем разбуђи-

вањем и прерађивањем претстава. А то ће рећи ово: У нама нема разума, који би ваљало само будити и развијати. Ваља га произвести, створити. Како? Расматрањем људи, ствари, свију појава око нас. Ако их можемо из близу проматрати, добро, то је понајбоље. Неможе ли се то, онда их разгледајмо у слици. Не може ли се ни то, онда учимо све то из добрих књига, од добрих предавача и приповедача. Под расматрањем мислим и слушање. Оком гледамо спољашњи свет, слушањем унутарњи свет, као што су говор, певање. И остала чула потребна су за познање света и њима се навикавајмо тачно познавати га и процењивати. Оваким тачним, бистрим и смишљеним посматрањем добијамо ту способност, да све виђено, чувено и примећено умете после себи живо да замислимо. Те замисли зову се представе. Ко о неким стварима нема у глави оваких верних представа, не може о њима ни судити, ко није најпре читао како општу добру историју, простију физику, кимију, астрономију, филозофију догматику, обредословље и т. д. тај може десет пута читати умни развитак Јевропе од Дрепера, па га неће и не може разумети; ко није пре тога сам прочитао неколико знатнијих класичних писаца свију доба свецке или народне књижевности, тај им праву лепоту никуда наћи неће у рецензијама, рефератима и критикама. Ко хоће да зна како мирисе ружа, ваља је и омирисати: ко хоће да зна каквога је укуса јабука, ваља да је и загризе; ко хоће да зна живот, ваља да га је дуже годинуца проживео. Наши данашњи млади нараштај у овом погледу налази се на јакој странпутици. Пун је речи, фраза, дефиниција и правила, али ону грађу, из које је све то изведено, врло мало познају. Зато су често сами, себи досадни, а камо ли другима. Казаће вам у две-три речи свој научени, наметнути му суд о илијади, о народним песмама, о божанственој комедији, или о којем другом песничком или научничком великом створу, али ни према чему неће имати већег интереса, жара, одушевљења. Зашто? Јер није читао, јер није непосредно сам расмотрио и проучио. Дакле сам непосредно треба посматрати, јер тиме ударамо темељ разуму. Кад тако лично проматрамо и пропатримо свет око нас, онда смо прибали велику и сигурну главницу појмова мисли, помоћу којих ћемо умети после сами и о људима и о стварима самостално расуђивати, судити, пресуђивати, нити ће нас когод шале ради моћи за собом повести као нерасудну децу. Ко није сам расмотрио и проучио, тај се не може разумети, не може схватити, не може судити и одлучивати, нема дакле свога разума.

Жао ми је, што ми поље моје беседе не дозвољава, да се дуже позабавим код тако благороднога и плоднога питања о васпитању разума. За то прелазим на *васпицање душе и лепога укуса* (естетичности.) Далеко би ме одвело, кад бих овде покушао опширније описати како човек постаје *душеван*, како се у њему образује душевност. С' тога ћу одмах да кажем ово: жалост, радост, задовољство или незадовољство, болови и т. д. остављају у нашој души јаке утиске. Ти утисци постану наша стална *расположења* или просто рећи „срце.“ Основа је овим расположењима двојка, или су *ведра*: веселост, доброћудност, задовољност и т. д., или *тужна*: озбиљност, нерасположеност, оптужност живота и т. д. Туђе радости и боље може саосећати „са чувствовати“ само онај, који је и сам и мао радосних и жалосних тренутака. Али гајећи у нама ову душевност, ово срце, не треба у томе да претерујемо. Као што нас душа може учинити срећним, тако исто претерана осетљивост може нас начинити несретним, т. ј. лакомисленим, претерано веселим или ћудљивим, невеселим, својевољ-

ним, упорним и т. д. дакле помутити нам поглед на свет, обезвољити нас, навести нас, да рђаво радимо и судимо, да упронашћујемо своју срећу и своје достојанство у игранкама и пијанкама, у лењовању или беспосленом тумарању.

Хтећи угасити пламенове душевне, био би посао немогућ и непаметан, али душу ваља на добро управити, треба је *регулисати*. Како? Треба у нама однеговати ведра и смерна расположења, а да би што више учествовали у боловима и радостима људским, треба да су донекле и *разноврсна*. Смерност се гаји, кад омладину пре времена не навикавамо на потребе одраслих. Навикавати их пре времена на пријатности живота, на уживања и гиздања, значи потрети им безазленост младости и одузимати дражи доцнијега живота. Противу овога се многогрешци у нашем васпитању, зато многи у нас одмах почну венути за великим чиновима, луксузу сваке врсте. А кад се правим путем не да постићи, онда удри у страну и тајно и јавно. Даље треба од омладине све што их претерано понижава, грдњу, или што их веомарастужује и смућује, сувише тужне и грозне призоре. Тужна расположења не треба сасвим угушивати, али опет не смеју бити ни толика, да *загорче* душу. Особито треба настојавати, да се младима олакшава живот. Ако још у младима годинама морамо да кнецамо под теретом сиротиње и других невоља, онда ти тешки дани на још младу душу ударе тако тужан печат, да ју је после врло тешко разгалити и најсрећнијим животом. А многи је међу нама, баш са тешкога живота у младости, постао сувише озбиљан, затворен, хладан, неосетљив. Још ваља да пазимо, да се у души не стварају таква расположења, која нас све везују за нашу личност, праве нас *саможивим*. Многи су у данашњем друштву несрећни само зато, што су себи увртили у главу да су сунца, око којих ваља, да се сви ми окрећемо. Зато те људе, у место да воле, обично мрзе, презиру и гоне са њихове себичности. Њихове уске груди пуне су сакривене мржње, суревњивости, зависти и презирања људи, па су досадни и себи и другим људима. Чувајмо дакле душу од оваких злих-духова-мучилаца. Испунимо ју непокколељивом љубављу, вером у вечност свега што је истинно, лепо и добро, задахнимо је отвореношћу, скромношћу, побожношћу и преданошћу к' Богу, па ће она доцније лако савлађивати тешкоће живота, увек умети чисто осећати и повратити и спокојство, које јој уздрмају таласи живота.

У непосредној је свези с' расположењима душевним и естетичко образовање, или као што раније рекосмо укус за лепоту. Естетичким образовањем узноси се човек взнад његових личних свеза, взнад овога вртлога свакидашности и преноси се у неки виши и светлији свет идеала, у ком слободније и чистије дише, умереније тужи и радује. Развијен укус за лепоту чини нас осетљивијим, и ућуткава у нама све нечисте наклоности — претеране и недозвољене страсти. Укус за лепоту не огледа се у раскошном оделу, намештају, еквинажу, не, но у природности, простоти, отворености, тачности, чистоти, пристојности, стидљивости. Онај, који носи у себи ова велика својства неће никад говорити и чинити оно што је мрско, гадно, него ће му душа увек бити отворена за племенитост и лепоту, увек ће брзо разумети срца, која му се приближе, а задахнута су том истом узвишеношћу. Срца се облагорођавају, или: осећања се наша улешшавају и лепим уметностима: песничством, свирком, живописом, лепим грађевинама и рецкаријама и т. д. Али ништа тако нежно и пријатно не пада на нашу душу као блага и лепа реч и драга и мила песница. Много би више у нас било племенитих срца,

кад би се гајила лепа књижевност, песма и свирка. Особито свирка, па свирка! Ја незнам можда је то моја слабост, али бих ја у ово време овој нашој лепој земљи ућуталој желео више уметничке свирке и песме, но многих модерних закона о тако названој грађанској слободи: јер, по моме мишљењу, то би унело више чистих осећаја, углађености, одушевљења, отворености, одважности, истине и поштења, удружљивости, попустљивости, помирљивости, мање надутости, подмуклости, лукавства, гонења и освете.

Видели смо догде, како човек са утисака постане душеван, са тих истих утисака постаје и *моралан*. Шта је то морал? Способност да правилно оцењујемо вредност човека према човеку, ствар према ствари, одношаје, стање и т. д. Добра има великих а има и малих, а тако исто и зала, па се ниште од нас, да умете правилно проценити, шта је од отога важније и претежније. Неморално је претпостављати мање добро већему; морално је ценити ствари по правој њиховој вредности и с'м живети по том моралну оцењивању вредности. Врећати ово морално начело ради себе, дакле из себичности, значило би, да смо не морални, неваљали. Истина, да је сваки себе по најпречи, али, радећи за се, ни за живу главу не смемо своју срећу дизати на развалинама туђе среће. Ми морамо љубити и поштовати нашега ближњега. Не смемо се на њ дизати само из *јединога* начела: *да га оборимо*. Така борба недостојна је образованих људи. Ничија се добра не смеју превиђати, никоме се не може одузмати право да развија своју снагу и да је употребљује. Само поварени, и с' тога гадни и гнусни људи могу се дићи да увеличавају своје добро, убијајући га у другога: да утврђују свој положај, потварајући и лажући на друге око себе: да зидају себи куће обарајући их другима. Морал ниште, да наше интересе ограничимо, кад долазе у сукоб с праведним интересима појединих, цела друштва или државе. Који се не да повести за неморалним дражима, но се чврсто држи бољег уверења, и по њему стално живи, тај је *морално слободан, карактеран је*. Који оцењује вредност данас овако, сутра онако, те се не зна, шта му је у томе правило и закон, тај је *бескарактеран*. Љубили ми кога или мрзили, био он у нашој или противној странци, политичкој, научној, вероисповедној и т. д. увек морамо поштовати праву вредност његову, *саварна савршенства личности његове*. Тако дакле не смеју бити прекорачене границе обележене моралом, нападали ми друге или нападали нас. Грешимо ли ми противу ових захтева доброга морала? Ја се надам, да је сваки од вас већ саставио до сада себи, на жалост, неповољан одговор. С' тога нећу ни да позлеђујем ту живу нашу рану, али она ће се излечити, ако јој само осећамо бол.

Као саставни део васпитања казао сам да је и *поштрањивање вере у Бога*. Њу ћете свугде наћи, где год је људских родова: и код народа образованих и код народа дивљих. Вид јој је различан, а суштина једна. Вера није народима силом наметута, нити је носе у срцима са глупости своје, не, она је правилан израз нашега развитка. Клице за њу доносимо у себи рођењем и опет их налазимо у природи. Оставићу природу као извор вере, јер она даје само *шамљу слушању* о нашем животу после смрти. Узећемо разум да нам каже, има ли разлога мислених за веру у Бога. Куд год се око нас окренемо, видимо да се непрестано ствара, постаје, ниче, рађа се. Сва та постајања небивају на пречац из ничега створена, но имају своје клице, своје почетке, своје узроке. Све ово што видимо, поникло је из онога, што је прошло, почнемо ли и даље ићи те тражити

раније почетке, отићићемо далеко, далеко. Напоследку доћићемо на почетке, који нису од овога света. Свет се не да сам собом објаснити, његов прапочетак није у њему. Припућенисмо дакле узети неко више надземаљско суштаство, које, до душе, не можемо испитати, али нам помаже да нам овај свет буде схватљив; јер свет није могао постати без створиоца, као што се ништа не може догодити без узрока, не може бити посла без посленика, закона без законодавца. Тај прапочетник свега, тај створилац неба и земље мора да има она својства, која се огледају у свету: он је једна сила која све савлађује, једна љубав, која све благосиља, једна мудрост која све уређује, он утиче свуд, њему није ништа сакривено. Да је он природе духовне, доказ је сам наш дух, закони по којима се он развија и мисли, могао је постати само од каквог бестелесног суштаства. Даје он један, види се из равнотеже — хармоније, која влада у васони. Дакле, људи, садашњег појаса и стања земље, немогу се отргнути од овакве мисли: као год што нас вуче крв роду, тако и овај садашњи склоп разума не може, а да не прими у се мисао о Богу, о вери.

Разум нас дакле прикљача да верујемо у Бога. Он нас упућује и да верујемо у бестртност наших душа. Размислимо се зрело: може ли пропасти оно што постоји? Узмимо само телесне ствари, једне гину и руше се, да из њих постану друге. Кад нема силе да уништи тело, која би сила могла уништити оно, што је у нама духовно? Кад не би наша душа одређена била и за виши живот, ја онда не знам на што би јој били њезини високи и одлични дарови, њезина тежња за непрестаним усавршавањем.

Вера има и своју *практичну страну*. Човек је створење слабо, много му треба помоћи и брига. Чезне за срећом и миром, али ништа на свету не може трајно и потпуно да задовољи његове жеље. Тело му је трошно, увиђавност ограничена, силе слабе и непоуздане, ни на шта да се поуздано ослони. Ода ли се на уживања, и она обљутаве, или му стану за врат болести и смрт; ода ли се на научна испитивања, ту га опет почну обеспокојавати противуречности и сумњичења; ода ли се на практички живот и ту доста муче и напрезања. Најбоља његова воља наиђе на свакојаке сметње и тешкоће, најсигурнији рачуни преваре га, најчистије намере изврћу на зло и опиру им се. Нема довољно постојане среће у нама, у нашим ближњима, у целом човечанству — једино је, најпоузданије, најистинитије и најспокојније пристаниште Бог, који је добро наддобрима, свега има, може све и према свима и свакоме има милосрђа. Код њега с'оне стране гробова разрешимо све загонетке, изравнати све неједнакости, противности и несаразмерности овога света. Човек, који нема ову веру у срцу, не може имати љубави и добрих не себичких намера за човечанство. Вера у друштву с' моралом треба да нам просветли дух, да узвиси душу и облагороди нашу вољу. Гајимо дакле веру у нама, она се, као што видите, непротиви општем образовању, него га још веома помаже. Чиста вера, удахнуће у нас страха божјега, човекољубља, виши поглед на свет, чисто срце, храброст, наду и стрпљења, а с' овим ћемо лако носити све промене у животу и испунити своје земаљске дужности. Без оваке више вере нема вишег удружења, нема ослобођења, нема узвишених породица и општина, нема праве државе, нема чисте и апсолутне науке и уметности, нема потпунога живота.

(Свршиће се).

НОВИ ВЕК.*

КОЛБ.

I.

Шта су све људи изумели и какве су земље пронашли.

Када се поче стари век од средњег оделљивати, протече доста времена, док се не напуни средњи век; а кад се и средњи век делити поче, кад наступи сјајно доба новог века — онда људи много што-шта изумеше готово све осим *баруша*.

А барут изнађоше људи још у средњем веку; Маври, Арапи шпански, први га почеше у Јевропи употребљавати, први скушаше огромну снагу црног барута. Но, кад људи изнађоше барут, не задовољише се тим; паметнији изумеше пушке и топове. Сурваше се силни „витези“ са господства свога, са богаштине своје; догрдише, дадијаше свету „лопови-витези“, сруши се силна снага бесних „витеза“. Не помогоше им више љути шлеми, челник-оклопи; сметоше се силни „витези“, заборавише на сјајне битке својих прадедова. Задрхташе градови стари од силних топова, задрхташе па се разрушише. Нестаде „витезима“ узданице дичне, нестаде силних градова, па нестаде и њихове славе, њиховог јунаштва!

Ал још важније је, што људи доцније изумеше; још важнија је: *штампа*. Варају се људи кад мисле, да је само један човек намећу паметовао, па штампу измислио. Одавно су већ људи премишљали мисли, како да штампу изнађу; одавна је људе нагонила мука, што не могу једно другом издајине да саопште мисли — да о томе умом умују — па то постаде жељом васцелог човечанства; па дабогме да то људи нису могли на један пут измудрити, но све полако. Па и у време оног на гласу Гутенберга, нису људи само механички исали и писали; готово у свим земљама средње Јевропе *штампали* су људи на дрвеним плочицама. Таква штампа може, те се брзо раширише слике и натписи покрај таквих слика раширише се и речи, што су их у дрва резали. Сад су се људи могли лако досетити, да свако слово за себе исеку, па да таква слова споје ил опет раставе, а не као што су пре, сваку реченицу — коју хтедоше у тај пар да изрекну — на плочицу гравирали, те је тако та реченица имала смисла само у том реду, а слова, као и да нису слова, не моглоше се ни нашто друго употребити. Ову дивну замисао замисли и *Јован Гушенберг* — управо Јован Генефлајш — из слободне вароши Мајнца — родио се 1397. умро 1468: — па што замисли, то и учини године 1440; у слободној вароши Штралбургу много се он око тога мучио. Но како васцело човечанство на то помншљаше да умом слова изуме — то можда и холандези — који веле да је њихов земљак *Лаврентија Јанзон Костер* изумео штампу — и Брамбержани — који веле да се штампа у *Брамбургу* пронашла — право имају. Мож да су са свим други људи на разним местима покушали да изнађу штампу, па можда им је и пошло за руком. Но прво је *Гушенбергу* за руком пошло. Он није ни слутио, каква ће му чуда дело да почини, како ће брзо да се рашири, колику ли ће важност да задобије! Гутенберг заслужује ону дичну славу и лепо поштовање; потомци му дигоше споменике, потомци га

*) Из дела: *Culturgeschichte der Menschheit mit besonderer Berücksichtigung von Regierungsform, Politik, Religion, Freiheits- und Wohlstandsentwicklung der Völker. Eine allgemeine Weltgeschichte von G. Fr. Kolb.*

слављаху као човека, који је унапредно интересе васцелога човечанства; а оно, што мало час споменуемо, не помрачи славу Гутенбергове, јер они људи, што се посветише испитивању тајносне тајне васцелога човечанства, васцеле природе — дивно упознаше да се наука постепено развија, да науци скок не приличи!

Штампа је дакле пронађена; ал та штампа морала се усавршити, морала је у помоћ позвати верне друге посестрине технике; и тек онда постаде штампа правом штампом.

После Гутенберга први усавршише штампу златар *Фуст* и зет му *Шефер*. Можда је *Фуст* у чем год на жао учинио Гутенбергу — како су они један према другом стојали не знамо, па зато не можемо у ветар проклињати *Фуста*, као што то готово сви чине — ал тек толико стоји да је штампа у *Фуста* и *Шефера* — после тога када се раставише — много боља од Гутенбергове била. *Шефер* поче 1452 лити слова од метала, изумедо бољу пресу, и пронађе боље црнило за штампу. *Арнолд Панарц* и *Конрад Швајихајм* изнесше 1467. у Риму на углед „антикву.“ — а у томе се угледаше на старо римско писмо које наскоро свуда осим Немачке, Данске и Шведске завлада па и поповско писмо протера. У горњој Италији и Португалској силно се намножише чивутске штампарије. *Алдо Мануције* измисли 1501. курзив-писмо, *) а *Антоније Зарош* из Парме изумедо крајем 15. столећа први грчки тип.

Ал ни тим се баш људи не помогоше, јер никако да изнађу ново градиво, што је и за штампу згодно а и не стаје много. Пергамента и хартије и онако је мало било, а буд још скупо беше — то никако да се рашири штампа. Па зато и јесте штампа тек онда задобила практичку вредност кад људи изнађоше *ланену* **) *хартију*. Па и овде се Арабија ваљано показла. Арапису пренели из Бухаре у шпанију хартију, коју они зваху *вуненом* или *свилено* ***) *хартијом*; ова је хартија била од вуне и од свиле, од платна и отрданих крпа, па су је глачали; но хартија ипак остаде крута и тврда. Како западњаци не имадоше вуне, пограбише ланене крпе за ото много боље од вуне и свиле. — Како је дакле било штампаних књига и списа то наскоро начинише досетљиви књижари и добре *увезе*.

После писма људи су разне ствари проналазили и изумевали, ал ништа није тако важно, ништа тако славно и велико — као кад су штампу изумели. Само тако моглоше и најсиромашнији људи књигу учити, образовање стећи, просвету црпети. Само тако постала је књига обћим благом свијух, само тако изгубише неки „сталежи“ неку „привилегију“ на просвету. Кад се изнашла штампа, весело запојаше људи песму од просвете, јер тек сада остави их љути страх, да ће васцело човечанство варвар постати. Никаква несрећа није могла више уништити славне победе на пољу просветном; ни локална победа пустог варваризма, ни незгода људи, ни обест фанатичара ни беснило црног тирана — не моглоше у прах и пепео сатрти људско знање и умење. Иста књига, исти списи на хиљаду разних места просвету шире; нико не мога угушити ону мисао, што је штампа широм разнесе, мисао се све већа и већа развијаше, јер то је тако исто, као кад би ко нешто изумео, па од другог хтео да сакрије.

Да се штампа само мало после пронашла, од класичке књижевности, класичког ума, велеума, ништа нам не би остало. Слободне државе у Италији почеше слабити; апсолу-

*) То је латинско штампано писмо, што косо лежи а изгледа као да је писано. —

**) Leinen- oder Lumpenpapier

***] Baumwolle- oder Seidenpapier.

тизам *) уништи слободу многих немачких вароши; дивна звезда дивног сјаја арапског пропаде у Шпанији; скоти Турци Цариград освојише — па за мало nestало би књижевнога блага старих класичара. Ал' великом срећом изнађе се штампа, и она уостручи старе споменике, тако да их више нико не мога уништити; а манастири их зацело не би спасли.

Корист штампе не може се готово ни оцени, тако је голема; ал' наскоро се појави цензура и умали корист штампе. Прва књига, што беше цензуром забрањена, изишла је у Немачкој, 1475. године у Келну. Папа Сикст IV. — који у Шпанији инквизицију заведе — заведе 1479. најстрожију цензуру, а у Немачкој угледа се на њега арцибискуп мајнцки, Бертолд Хенеберг, који по свој дијецези комисију за цензуру постави. У томе се особито одликовао папа Александар VI. — ког су се сами попови, тако рећи, гадли. — Год. 1501 изда он едикт, у ком је анатемом и новчаном казном — при том хришћанском делу није „непогрешни“ папа заборавио на своју касу — сваком оном претно који би што штампао, пре него што би бискуп у тој дијецези дао имприматуру. **) А даље нареди — као да се не шири антицрквена наука и знање што теологију и догматику исмева — да се све штампане књиге и списи још јадаред строго прегледају па да се оне јавно спале, у којима би што против вере и попова било. Папа Павле IV. не задовољи се ни овом институцијом, него нареди поповима да ови напишу: „*Index librorum prohibitorum*“, па теолозима и научењацима забрани не само да ове књиге читају, но да морају писца таквих списа — скриптура — свагде и свакад денунцирати. И сами протестанти одмах повоше тим путем. Па и сви владоци од Карла V. па редом — једва дочекаше ову нову уредбу, а у Немачкој сам државни савет заведе и рашири цензуру. Сад је дакле само оно помоћу штампе могло угледати света што је допустила каква неразумна влада, или што је какав цензор — а цензори беху већином незналице, ласкавци и пузљивци — одобрио. И тако беше уништено право човека да слободно каже оно што мисли и држи, а тим готово беше уништено природно право човека да мисли. Не задовољише се више силни владари са одговорношћу појединаца — који би и без цензуре били одговорни, кад би напали на права другог човека; шта више, много се строжије поступало против онога који је што написао, што се не допада каквом старом шлендријану, †) или који је што против тадашње злоупотребе писао-тако да и у погледу на то цензуре никад није могло бити без својевоља. Па и овде се може видети, како се васцело човечанство полако развијало, јер тек после четир столећа љуте борбе пропала је бар у главnome та неприродна уредба.

*) Неограничена самовласт; а и начела самовласничка и наука самовласничка.

**) Imprimatura — допуштење за штампу.

†) Списак забрањених књига.

††) Значи: а) дрљало, б) вајкадашњи обичај.

Кад се изнађе штампа боље се и школа уреди. Више образовање поче се ширити, јер књиге беху јевтине; ал' због тог истог узрока поче се и народна просвета ширити. Од тог доба поникоше многи нови универзитети, од тог доба установише бар по вароши средње Јевропе народне школе.

За саобраћај људи из далека од велике је важности и ова нова уредба: пошта. Пошту су покушали да уведу још 15. и 16. столећа, ал' онда још није била тако уређена као сад. Кад се изнађе штампа и кад уредвише поште, онда наравно постадоше и новине.

Ал' и другом пољу брзо се напредовало, људи сазнаваху за нове земље. Одавно се знало да магнетска игла једним крајем увек на север показује; и још 14. столећа изумедо — бар тако се вели — *Флавије Гвиоја* из Амалорија у доњој Италији: *комиас*. А кад

Петар (Пеција) Петровић.

се компас изнашао, онда могоше људи и вас окејан пребродити, а не само као дотле, возити се покрај обале. Прво се Галијани осмелише да по мору далеко путују, за њима Португизи па Шпањолци. Особито је себи гласа тиме *португиски принц Хенрик* (1394+1463) стекао, који задоби часно име „морског бродоца“.

Експедиције, што их је он послао, пронађоше 1418. *Порто Санто*, 1420. *Мадејру* 1432. *Азорска острва*; 1433 опловише Херикову лађе *Каи Нон* — који сад *Бојадорем* зову — а за тај кап мишљаху да се дуж афричке обале даље не може продети. 1446. опловише људи и „зелено предгорје“ а 1448 упознаше се са свим Азорским острвима. Чудо је само, како је папа — *Мартин V*. — обећао Португизима да ће им поклонити све земље, што их тамо на западу до неког града дужине пронађу. Па и после смрти принца Хенрика не окануше се људи даљег испитивања; лакомство се придружило жељи за испитивањем и проналасцима; та и онако неки нађоше на *Гинеској обали* златног

праха, слонове кости, и — црних људи, који посташе рабовима! — 1442. беху први ухваћени црнци доведени у престоницу португиску — 1468. продре *Варшоломије Дијаз* до јужног врха Африке, а то место изпрва назваше: „*бурно предгорје*“, а после: „*Каи наде*“; 1498 (19. Маја) преброди *Васко де Гама* индијски окејан, па се изкрца на *Калкутско* пристаниште на Малабарској обали, *ше тако би изнађен пуш по мору у источну Индију*.

Још важније су пловидбе на запад, јер тамо изнађеше људи нову чест земље, *нови свешч*. Са свим је вероватно да су *Кинези* хиљаду година пре Колериба са једним делом Америке троговину водили; о том нам сведоче и црквене церемоније, обичаји и установе Ацтека; *) а и *Нормани* познаваху северистичну обалу Америке.**) Ал' нико ништа није о томе знао, све се то заборавило. Из тога се види, каква беху она прва времена, кад се и тако што заборавити могло!

Знало се да је земља кугла. С тога је *Беновезац Кристоф Колумб Cristoforo Colombo*, — родно се између 1445 и 1447, а умро 1506 — мислио, да кад на запад Јевропе путује, мора доћи у Индију (а то је већ и Аристотело слутио), и, као што је он мислио за краће време но старим путем. Много година молио је овај човек, да му лађе која морска сила за то даде. Напослетку добије од *Фердинанда* и *Изабеле* три мале лађе — а то зато, што су Шпањолци баш тада освојили *Гранаду* — па са њима се крене 3. Авг. 1492 из пристаништа *Палоса*, па, не пазећи на неваљалство и малодушноост својих људи, отплови на запад, док не стиге до острва *Гуанахани* или *Вашлинг-осирва*, — које он *Сан Салвадор* назове —, доцније до великих острва *Хајити* — *Хиспанијола* или *Сан Доминго* — и *Кубе*, па напослетку изнађе и *амерички континенаш*, овај човек, који беше смео и женијалан, али се радо и у пустиловље упуштао, доврши у четир пута своја открића; други пут путоваше 1493—1496; трећи пут 1498—1500; а четврти пут 1502—1506. Колумб није ни слутио да је пронашао „нов свет“; он је тврдо веровао, да је отворио западни пут по мору у Индију.

До сад су људи држали да је Колумб човек од огромнога знања, и да се далеко узвисио својим духом над савременицима својим, а то зато, јер слепо вероваху *Робинзону*, *Уашингтону*, *Ирвингу* и *Александру Хумболту*. Новија испитивања и ако нису овај нимбус ***) сасвим уништила, ал' су га ипак јако ослабила. По испитивању *Пешила* и *Давезе-а*, који се ослањају и на дневнике, што их је сам Колумб водио, тако изгледа, као да је он само најсмелији и најсретнији између оних био, који се упустише у пустиловље. Знања је врло мало имао. Лакоство и црквени фанатизам натера га да плови путе не-

*) Францески оријенталиста *Дегин* (1721 + 1800) први изнесе на јавност да кинези списи говоре о некој земљи на истоку. Кинези познаваху Мексиканску коју они зваху „*Фузаик*“, као што доказа *Најман*.

**) Нормани пронађоше *Иллад* 816; 971 пронађоше *Гренланд*; 1001 пронађоше праву Америку, па су све до почетка тринајестога века тамо одлазили.

***) Нимбус значи: а) светлост светаца, светлост зрачна, б) лажна светлост.

знане; хтео је да се обогати, хтео је да Индијанце у хришћанску веру обраћа — па свему томе за љубав жртвовао је стотинама несретних Индијанаца.

Било то како му драго, тек изналаском новог света помоћу Колумба, учињена је неизмерна услуга, неизмерна корист васцеломе човечанству.

Том новом свету дадоше име „Америка“ по Галијанцу *Америку Вестучију*, који је западна мора и земље пропутовао, па их описао и на свет издао, тај човек беше ваљан научењак, ал ипак није заслужио ту славу, да се нови свет по њему назове.

Од ово доба јако порасте број открићима у новом свету. Када је Португизац *Кабрал* 1500. Путовао у источну Индију, ветар га далеко на запад одбије; а он случајно доплови у *Бразилију*, и прогласи да је Бразилија од сад португиска. 1514. продре смели Шпањолац *Балбоја* са малом четом пустолова *преко мореузине Панамске у шихи окејан*. Португизац *Фернанд Магелен*, који ступи у службу Шпањолаца, прође 1520. кроз мореузину, што је по његовом имену названа, продре морем до западне обале Америке, и његове лађе *опловише први пут земљу* 1519—1522 а њега убише 1521. урођеници на једном од Финипинских острва. Године 1520. поче женијални али и свирепи *Фердинанд Кортез* да осваја *Мексико*, а 1525. варварски *Франсиско Пизаро* државу *Перу*; оба ова човека раширише над тим областима владу шпанског господара и уништише ону културу, што је тамо затекоше, све списе попалише, многе људе погубише и службу боговима укинуше.

Тако се раширио простор за васцело човечанство. Први пут не појавише сада у историји само западна, јужна и источна обала Африке, но и *сва Америка*; па и источна Индија више се приближила јевропској култури од кад је тамо пронађен пут по мору, као и земље, што даље према истоку леже: *Кина* и *Јапан*. Сад се први пут могло говорити у историји о *свешком саобраћају*. Сад више не тргују само два суседа, сад више не плове људи поред обала. Кроз *окејан* пољеће смели дух одважних трговаца да пронађе нове земље, нове народе, да пронађе нове производе *далеко* на истоку, *далеко* на западу. Прса нам се радосно надимају, кад *само помислимо на нов свеш*, о ком не знадоше ни најстарији и најпросвећенији народи да од толико хиљада година постоји, шта више, о ком ни не слушаху да постоји. У Јевропејце уђе неки покрет, неки немир, тискање, каквог ваља још од сеобе и крстанских ратова није било. Неки *нејасан* осећај терао је стотине хиљада људи да пођу у те земље, што их сад изнађоше.

Па и опет не беше то тако глупо; када су милијони одлазили у „обетовану земљу“ на „свети гроб“ — зашто да они не оду? Па и онако беху то већином сиромаси, који хтедоше да се тамо обогате; још придође воља за пустоловљем и црквени фанатизам, Урођеници у оним земљама не беху Хришћани — а Хришћани помислише да онда шњима свашта чинити смеју, па и чинише. Жеља за новцем и фанатизам угушиваше свако мило срђе; несретнике грозно злостављаху. Натераше их не само, да по пољу раде и да га обраде, но да им и злато и сребро траже, па с тога често и урођеници и туђинци сканаваху од глади на најплоднијој земљи. Мачем и ватром ширише Хришћанство. Урођеници су — које у онде „*Индијанцима*“ зову — и од природе слаби и болешљиви, па гомилама умираху од силне муке и патње. Колико су се Јевропејци тада као варвари показали, види се и из тога, што, кад је неко предложио да несретницима муке олакшају — наново убијаху силне Индијанце, наново чи-

нише још грђа злочинства и недеља. Хуманиста — свећеник *Ла Каз*, од срца је жално сироте несретне урођенике, и добро је видио, да им је и физички тешко да те патње сносе, а уједно упознаде да су црнци много бољи и дурашнији. Он предложи да се доведу црнци из Африке, да раде за Јевропејце, а не слаби Индијанци. Послушаше га и — упркос Хришћанству разви се институт трговине са црнцима, који за 400. година не престаде, и тек љути грађански рат укиде овај институт, тако, да пре него што се човештво из пуког модерног варваризма ослободило, стотинама хиљада Јевропејца главом платише оне стотине милијуна црнца, што их из Африке у Америку доведоше. А у неким земљама Америке — шпанској западној Индији и широкој Бразилији — и сад има овог варваризма. Амерички урођеници слабо се користеше тиме, што су афричке црнце овамо вукли. Плеће *Карајба* што живи у западној Индији а броји много милијона људи — после кратког времена сасвим је утамањено, па и број осталих „*Индијанаца*“ увек тамо брзо опада, где се Јевропејци настане.

Из новог света пренеше у стари свет и неке непознате продукте, а богме, и неке болести. На првоме је месту *кромиур*, који после толико милијуна људи одрани те тиме поможе да се број људи више умисожи, но што би то само поред жита могло бити.

На човечанство је јако упливисало и то, што се поводом открића Америке *злато и сребро јако намножи*. Љутосе вара онај који мисли да је то незнатна ствар, и који у томе види само „*онадање новчане вредности*“, и да се дужници на штету својих веровника обогатише. Наравно, да се због тога и одношај у имању јако променуо, ал' то опет није тако баш важно. Много је важнија *социјална револуција*, која је у потаји постала, па се силовитом снагом раширила и која се брзо умешала у грађанско друштво, из темеља га потресла, и постепено га готово преобратила. То је зацело смело тврђење, али ипак се даде доказати, да ништа није толико допринео да се несретна социјална установа средњег века — феудализам сруши: као умножење злата и сребра услед открића Америке. Сваки важнији друштвени или меркантилни *) феном упливисао је или посредно ил непосредно на пад омрзнутог феудализма.

„*Онадање новчане вредности*“ није добар назив за онај грдни агркултурни **) процес, који се неодољивом снагом ширити поче. Људи не могуше још тада сазнати, како се управо догодила та промена, Тек се онда могла така појава изближе посматрати, кад се догодила у новије доба — због калифорнијских и аустријских грдних мајдана —.

Па и кад се злато и сребро највећма умножи, не настаје непосредно „*онадање новчане вредности*“. Но ево шта се догоди: Неколико људи награбе необично много злата и сребра. Та „*необична срећа*“ нагони их да троше на насладе, које пређе не познаваху. Стога на оном месту, где је пре роба мало пролазила, постане живљи покрет услед наручбина и тражње. А услед тога цена ужасно скаче. Ту многи трговци много хасне и шпекуланти брже боље доведе своју робу на трг. На једанпут се препуни тржиште робом. Цена пада исто тако брзо, као што је и скакала, цена пада више пута и *испод* нормалне мере, као што се пред тим *изнад* нормалне мере уздигла. Сад морају трговци за сићушну цену да своју робу продају, јер толико већ робе има на тргу. Често купе људи неке про-

дукте на даљним местима много јефтиније, но на месту где се ти продукти производе: Због тога нико не шиље више тамо своју робу. Трговци се развију са својом робом или је продаду, наново нема робе, наново се диже скупоћа; а после тако исто цена јако пада.

А то је уплив веће конзумције (потрошње). Потрошња бива у талико већа, а колико и они мање штеде и гомилају капитал, који се *случајно* обогатише, те сад хоће и оно да уживају, што пре никако не могуше. „*Како дошло, тако прошло*“ каже и стара пословица. Зато ти „*сретни људи*“ падају из највећег богатства и раскошлука у најхуже сиромаштво,

Али још то није све, на што је умножење злата и сребра у „*светском саобраћају*“ упливисало. Већа потрошња захтева и већу *продукцију* (производњу). Треба више раденика. Али сад нема руку за рад а пре нису хтели да приме оне, који се понудише. Сад морадоше раденицима да даду боље услове, особито већу плату, у толико више што и сами раденици морају да већу цену плате; а осим тога породеше се нови захтеви па раденицима треба новца да се навикну на нов живот; та и најслабији радници науче се на нова уживања. А то је зато, што људи мењају посао. Сваки хоће, да оно ради, за што ће највећу плату добити.

Када се многа роба лепо распрода, кад ко необично много новаца задобије — онда то намами људе на нова подухећа. Ту се сад не гледа много, на који начин да се човек обогати — новац намами и на превару и на лоповлук. Људи, који се олако обогатише, не плаше се од смелих и вратоломних намера. А они, који и онако немају ништа да изгубе, подумимљу најколосалнијешпекулације. Често испадне добро за руком, а богме, још чешће хрђаво. Срећа се мења сваког дана. Али и кад пропадне онај, који је подузео неко дело, ипак остаје то дело кад и кад у животу. Други или трећи дође па узме врло јефтино оно, што је први с грдним трошковима почео, па дело даље продужује; дело дакле не пропадне у другом облику.

Мислим, да је сад доста јасно, да је и умножење злата и сребра јако поткопало феудализам; а из тог истог узрока ускорило је и црквену реформацију.

Станиша.

Народне умотворине.

Питалице.

Скупно их у Херцеговини *Вук Врчевић*.

(Продужење.)

155. Питали бабу: Што плачеш? — Нешто ми на ум паде на моје невјестовање.

156. Питала мајка Марка Краљевића: Пијеш ли колико? — Не бројим. — А јеси ли коме дужан? — Не пишем.

157. Питали Марка: Јеси ли кад био болестан? — Јесам вазда кад није било вина.

158. Питали девојку: Како се не стидиш? имаш ли образа? — Имала сам га један пут доклен ме био ред мучати.

159. Питали међеда: Оће ли ове године родити мед? — Оће врло мало, али оно што роди бити ће слатко.

160. Питали Марка Краљевића: Љубиш ли ћекад воду у вино? — Не ја ни у чизму, а камо ли у трбуху.

161. Питало Турчин циганина, кад га је уфатно ће му краде купус: Шта то радиш? — Велик вјетар дува, пак сам зањ уфатно да ме не оборн.

*) Социјални — друштвени; и меркантилни — трговачки — Феномен-појава.

**) Агркултурни — пољоделски.

*) *Будогондери*

162. Питали Марка Краљевића: Ореш ли и копаш ли икад? — Не ја никад, рођен сам да од зулума рају браним, а не да радим.

163. Питала кадница кадију: Је ли брзо страшни суд? — Мојде богме, како ми је нешто виђет, дошао је од кад су се власи опаметили и поасили те ми не доносе као што су доносили.

164. Питала раја дума (овако у Херцеговини зову попа али фјатра): Чија је молтва или миса кајмакбулнија (најпријатнија) пред Богом? — Она за коју се највише плати.

165. Питало исповједник грешницу: Кад ћеш се већ проћи гријеха? — Што младост навиче то старост одвиче.

166. Питали ајдука: Колико си до данас Турака смакао? — Јунак никад не броји, но кад гођ може сијече и гони.

167. Питало владика калуђера: Али више течеш пјевајући али плачући (т. ј. просећи)? — И тако и тако, али без пјевања нема торби напуњања.

168. Питало ага агу: Од свију твоји чипчија, који ти је најмилији? — Вала то и сам знаш! богме они те ми се не може више но до паса поклонити од тешке торбе на леђима.

169. Питало раја идући у пазар зулумћара Турчина: За што ли скидаш с нога нове опанке? — За то што су моје са свим остарале, па ево ти моје; теле за теле ако и није шарено.

170. Питало син оца: Каквом је сиромашу најдушевније дати? — Ономе што очима гледа а устима не пита.

171. Питали младожењу: Доклен си мајку љубио? И љубио и грлио све док сам се оженно.

172. Питала комшиница комшију: Је ли ти невјеста језична? — Не дао ти Бог секо! њезин језик ни виђети а камо ли чути.

173. Питали младожењу: Јеси ли укротно жену, али јошт онако лајава? — Сваки дан то горе, проста турска сабља.

174. Питало кадија калуђера: Чим изгоните ђавола из пксона (чељади)? — Крстом или тојагом. — Турске ми вјере! волија јошт шест прождријети, него се код вас лијечити.

175. Питало босоног чипчија агу: — Оли ме удужити аго! да купим опанке дорова ћу ти и платићу ти. — Вала оћу, кад те раздереш, а те су јошт добре.

176. Питало силан турчин чипчију кад му је пануо на конак: Долазе ли вам вукови у село? — И данас се један појавио у наше село.

177. Питало ага чипчију: Како вам ове године ајван? — Зло! никад горе! а највише у јагњад. — Вала сви твоји да помру, оно моје ваља да ми заблеји у авлији.

178. Питали рају: Кад вам је најмилије дочекати калуђера у кућу? — Кад је весеље вазда, а прије и послвије далеко га Бог од моје куће.

179. Питали кнеза приморци: Које вам је доба од године најтеже? — Јесен. — Како јесен болан! — За то што напану дужници и путници; попови и турци празнови, сиромаси у прошјачину, а момак владичин у дерачину.

180. Питали сиромаша оца: Колико ћеце имаш? — Чекај док пребројим живу, а одбијем мртву.

181. Питала мајка шћерину јој свекрву: Слуша ли те пријо ово моје дијете? — Добра је да много не лаје. — Богме пријо! што нам је Бог даровао нико нам одузети не може.

182. Питала мајка шћер: Ко те то угризнуо под грло? — Синоћ комшија Илија у игри. — И у моју се младост играло али се није тако увијдало.

183. Питали сељани попа: Јеси ли много платно владичи кад те запопио? — Много сам платно, али сам давно од вас наплатио.

184. Питали сељани попа: Кад те владика запопио што ти је највише препоручно? —

Наредно ми је: Вјенчај, крсти и копај, а од вересије се чувај.

185. Питало трговац трговца: Шта радиш? — Зло! трговине танке, па пребирам старе теетере.

186. Питало млади дућанчија старог трговца: На што ми ваља највише пазити? — Јефтино продавати, а вересије не градити.

187. Питала шћер мајку: Од кога ми се ваља чувати да ме не превари? — Од млада богословца. — А кога гледати? — Зенђила луда, ћорава мудра.

188. Питало пријатељ пријатеља: Је си ли се оженно? — Јесам подавно, а ти? — Не ја ни дао Бог! — Не говори тако, доћи ће марцу Бурђевдан.

189. Питало Марко Краљевић патријара и 12 владика на крсно име: Кажите ми кад ћу умријети? — Ти синко не умиреш доклен буде крста од 3 прста.

190. Питали Марка: Која је вода најздравија пити? — Боља је ока вина но сви извори, па и свети јордан.

191. Питали ацију кад се с ђабе враћао: Можеш ли сад без грија убити влашче? — Јок, убити, али, кога гођ хоћу могу избити.

192. Питало син оца: Ко је најсретњи на ови свијет? — Они те се није рађао. — И јошт ко? Они те се не ће рађати.

193. Питали ђаци учитеља: Који је занат најмучни на свијету? — Поштена чојека, и књижевника.

194. Питали Марка: Ђе се најизобилније вино пије? — Ђе гођ се испија црвеника, па ако не оста не би даста.

195. Питали калуђера: Ђе се најбоље живи? — Онамо ће се добро једе и поје, а ништа не ради.

196. Питали калуђера: Како можете ви без женске у манастиру? — Нама само једна ствар мањка, а вама све осим једне.

197. Питало болан игуман калуђере: По што ја умрем, како ћете ви без мене? — Мало ћемо пројаукат, па некако проживујат.

198. Питала свекрва невјесту: Пијеш ли вина и ракије? — Богме мајко! да нијесам јела и пила не бих оволька ни овака бил.

199. Питала мајка сина: За што узео овако лајаву ђевојку? — Чуо сам од тебе, да која је гођ лајава да је и ваљана.

200. Питало стар удовац ђевојку: Оли ме узет? — Ја имам у мајке и оца и ђеда, не требаш ми.

201. Питало Турчин рају: Је ли вам жао што Николу потурчисмо? — У нас, ага! кад окнемо псу уши зовемо га „кудров“, а реп, зовемо га „кусов“ а пас био и бити ће.

202. Питало Црногорац Херцеговца: Чини ли вам сад Турци зулума? — Како да не! — А за што их трпите? — Докле их Бог устрип тријећемо их и ми.

203. Питало ага чипчију: Потурчи ли се оно јуче један ваш? Нити је сад наш ни ваш, носи га враже ће знаш.

204. Питала жену жена: Како ова твоја шћер ништа не збори? — Чека њезин ред: није јошт ни вјерена а камо ли удата.

205. Питало побратим побратима: За што човече божи не вјенча што љепше? — Мој побро! на љепоту се купус вари, а на доброту кућа фали.

206. Питали жену неродкињу: Кад немаш ћеце што не оженити мужа? — Волија сама себе седам пута удати но једном мужа оженити.

207. Питала жена мужа: За што ме тако сваки дан тучеш? — За то што се неки ђаво боји крста а неки тојаге.

208. Питала чипчица мужа: За што даде најбоље јагње зулумћару, Бог ти судно? — Хе моја дугокоса! Богу је доста и мала свјећица, а ђаволу није ни дублијер од оке.

(Свршиће се).

КЊИЖЕВАН ПРЕГЛЕД.

1. ВОЈЕНА ОРГАНИЗАЦИЈА.

Војничка штудија С. Грујића

б. управитеља тополинице и артиљер. капетана. У Крагујевцу 1874. — Друштвена штампарија мала 8-на. стр. 150.

2. ПРОЈЕКТ ОРГАНИЗАЦИЈЕ ВОЈЕНЕ СНАГЕ СРПСКЕ

од мајора Чолак-Антића.

„Исток“ 1875. бр. 31—36.

3. МИСЛИ О ВОЈЕНОЈ ОРГАНИЗАЦИЈИ СРБИЈЕ.

написао Паја Путник.

У Панчеву 1875. штампарија браће Јовановића 8-на. стр. 158.

(Продужење.)

б) Тактичне јединице коњице:

Грујић: Код коњице је тактична јединица *ескадрон*, величина јој се колеба између 120—170 војника; једина швајцарска има само по 100 коњаника у ескадрону. У Србији је ескадрон од 126 простијех коњаника. У осталом — вели Грујић — и са 120 коњан. неби био одвећ мален.

Веће тактично тијело коњице је полк = 4—6 ескадр., као обична размјера коњице на једну дивизију; за Србију би био пробитачнији полк од 4 еск., јер има и онако мало коњице.

У рату се може саставити више полкова у већа коњичка одјељења т. ј. *резервну коњицу*.

Путник: Не увиђа потребу да коњичка сотња (ескадрон) буде јача од пјешачке. Тјело од 4 сотње назвао би „*четом*“ и један штапс-офицер — четник — имао би га водити.

Ја овђе примјечавам, да је величина тактичне јединице коњаничке зависна:

а) од броја т. ј. величине свеколике коњице у војсци у саразмјеру с осталијем родовма оружја.

б) од броја врсијех коњаничкијех официра.

в) од земљишта, које се сматра за најпрво ратиште,

г) од порабе коњице у рату.

ад а. и б. Србија нити има нити ће имати скоро толико коњице у размјеру, колико је има Аустрија или Русија, дакле ни толико вјештијех коњаничкијех официра. Ја сам овђе изнио хотимице коњаничког официра на видик, јер се овај не може теоретично и практично истесати онако, као пјешачка ил топчија. Пјешачка су кретања полака, пјешачији је свака кртовина заклон, офицер је кадар у посљедном часу другу дирекцију дати т. ј. ако види да се је преварио, кадар је напредујући погрјешку поправити. Топчија гледа одкуд може на све стране бријати и на све стране се навести и свести: ту испрегне топове и пуца; али коњаник мора уз *крила лабудова имати и очи соколове* а притоме срце Мусе Кесеције; он мора знати као хала и *вршешки и измаћи*, он несмије мислити да непријатељски пјешак десет пута у минути пуца: кроз душманску предходницу и предње страже мора он продријети као муња и виђети ће је дебло војске!

У бијесном трку неможе се он уклањати сваком јарку и плоту: или га мора орловим оком да издалека смотри, па да га облети, или мора преко њега.

У боју кад се пушти било ескадрон ил бригада коњице, мора јој се с ногу дати права дирекција, јер чим се крене у трк, онда нема више никакве коректуре. Коњанички вођ мора разумјети шта војсковођ намјерава, па га мора и без да чека споре налоге подупирати. Зато му и требају она својства, која горе набројих, а притом коњаник а особито коњанички офицер мора бити као *да је с коњем срасио*, јер ко се, кад се кани кренути, текар

скоњем хрве, тај није коњаник.

Под правијем коњаником, коњ не ма никакве воље, него само вољу коњаника.

ad. в. Земљиште најближег ратовиња по свој прилици је Бугарска, Русија, Босна и остале словенске и грчке земље у Турској. Босна је кршна и каменита; на операционој линији од Новог Пазара к Скопљу пролазимо прео брђанскијех предјела у планински и јужно од Скопља опет у брђански и горски; главна операциона линија Ниш-Софија. Татарбазарцик је горски предјео (Mittelgebirge); на источној страни се спуштају рачве Балкана све ниже и ниже до Дунава. На Косовској височини, у равницама Вардара и Марице су тек пољане за већа коњаничка одјељења.

ad г. Опис овога земљишта показује, да ће српска коњица до Балкана мало имати удеснијех згода, да се онако у великијем одјељењу понесе с непријатељском коњицом, него ће, како већ прије рекох, вршити више стражарску и извидничку службу; у боју ће одвраћати непријатељске насртаје у мањим четама, у прогону ће шићарити, а у невољи ће обдијетајући непријатеља попут рускијех Козака 1812 сваки час га заустављати.

Овђе морам потање разложити стражарску и извидничку службу коњаничку у обсегу једне дивизије ил мањег збора:

Ова је троврстна:

1. у стању покоја на предњијем стражама
2. на маршовима с предходником, заходником ил забочником Flankendecken,
3. у боју самом.

ad I. На предњијем стражама шаље командант коњичке четице од 4—5 до 50—100 коњаника с налогом

а) да продру на свима путовима куд може коњ, на неколико тисући корака пред најкрање страже прама непријатељу, те да пазе, еда ли се он к нама примиче, ту су довољне мајутине задруге од вође и 4 коњаника;

б) да продру на више тачака до близу непријатељскијех стража, те да мотре *ће ли непријатељ? колико је јаки? шта ради т. ј. дали мирује, напредује, узмиче или иде на десно ил на лијево? какви су прилици од нас к њему? какво је земљиште?*

Чете за овај посао састављати ће се из већијех задруга од 8—10 коњаника зато, да се неморају плашити од мањијех непријатељкијех патрола,

в) да *задиркују непријатеља* т. ј. да га алармирају, да га присиле *сваки час уштајати у оружје*. Ово је средство кадро, ако се паметно упороби, најбољу непријатељску војску деморализовати. Јер *непрестано алармирање чини напоследку мошке индолентне, те мисле и кад једном зблиља сила на њих удари, да је то само обична забавица*, па неће, да се брзо строје, а то је готова пропаст.

Ове су чете јаке 50—100 момака.

д) Продријети на једној тачки, потурити непријатељске предње страже назад, присилити тијем војску, да се стави у бојни ред *да јој се види величина па да се сазна, јел вољна на шоме земљишту бојак биши?* овакова су одјељења састављена већ из више мањијех тактичнијех јединица а придода им се још и неколико лакијех топова.

ad. 2.:

а. у предходници, кад идемо *напријед*. На челу предходнице је обично одјељење коњичко, које се раздјели на четворо $\frac{1}{4}$ као шиљак на чело 1000—1200 корака пред првијем пјешацима $\frac{1}{6}$ десно а $\frac{1}{6}$ лијево на 2—3000 корака од пјешачке предходнице а $\frac{3}{6}$ остану као језгра код пјешачке предходнице: у горском и планинском земљишту иза ње а у равном брежуљастом и брђанском пред њом.

И ће је земљиште испросјецано, рачвасто, кршовито има увјек странпутицом путељака куд може упоредо с колоном коњаничка облаза (Patrouille) проћи. Наполеон је казао: *Те могу упоредо двије козе, шуда може и војска ирофи*, па ју је и превео преко Алпа у Пијемонт. Ове се патроле саставе из 6—8 коњаника. Странпутичне су упућене т. ј. имају дирекцију прама средњој.

б. у заходници *уштајати*: обратно од предходнице али у истом размјеру, јер је у оба случаја прва дужност уочити непријатеља, те га онда из ока непуштати.

в. у боковима, кад се *крећемо мимо непријатеља*: У истом размјеру као а и б на непријатељску страну у сопствене бокове с налогом; *шташи на сгодну мјесту и мошриши непријатеља, док мимо њега непрођемо*, те се онда заходници придружити.

ad. 3. а) У боју морају у боковима и у колико је могуће *пред крилма прве бојнице штајати* на згоднијем мјестима коњаничке облазе од 6—8 коњаника на више мјеста, па мотрити и јавити за времена свако кретање непријатеља прама нашијем крилма и боковима.

б) Иза крила прве бојне линије стоје одјељења од 100—400 коњаника те мотре средством малијех облаза од 2—4 коњаника згодан час, кад ће ил' која чета његова у неред доћи ил се у дугачкој колони кренути, ил кад ће непријатељ пренебрегнути своје топове: ово су тренутци за коњицу, да изнегада као муња нападне на такову тачку;

в) Поћели непријатељ *да нас нападне*, онда се коњица баца на бокове напредујућијех његовијех чета. Ове ће *мораши* стати — па биле колико му драго јаке, ил да ју одбију пуцањем ил да се бране у шупљему колу, па трајала та станица само 5 минута, добро је, јер су за тога непријатељске нападне чете изложене најжешћој ватри нашијех пушача и топова.

д. Непријатељска коњица салети наше чете у кретању ил' нареду. Наша коњица мора одмах напријед да попадне непријатељску у бокове, те да је наћера под ватру нашијех топова и пушача. Поћели непријатељска коњица напријед да одбије нашу коњицу која јој је салетила пјешадију или топове, а ова се, ако је слабија повуче назад али *шако, да непријатељску у даљему прогону* намами под ватру наше пјешадије и топова.

е. Непријатељ стукне назад, почме *узмицаши*. Ово може бити усљед одбијеног нападаја или усљед нашег успјеха у нападању, или он увиђајући да ће изгубити мегдан оставља прву линију да нас забавља а с осталом се војском креће назад. Прва два случаја су лако уочена, њих прати обично неред а трећи се мора познати. Он се познаје обично по томе, што ватра на њекојим тачкама мелаксава или што је линија рјеђа. Ту је згода за коњицу, да продре и да шићари. У таквијем часовима ће се обично и са непријатељском коњицом морати покресати.

ж. Они под е. избројани зли часи снају нас, онда се мора коњица жртвовати да остави непријатељски прогон.

Нападни објект је за коњицу увјек непријатељска пјешадија и топови, с коњицом се бори само у толико у колико мора ил да јој *поквари рачун ил да се одбрани од ње*. Обрана је коњаничка увјек офанзивна т. ј. *она нападачу иде на сусреш по могућности у бокове*.

У колико ће ово разлагање докозати истину мога тврђења да коњанички официр мора сад имати потенциране способности, у толико из њега излазе којекакве такт. јединице за коњицу, а те су:

Ескадрон (сотња) од 100—120 коњаника (осим чинова) подјељена у 4 вода (дружине) од 25—30 к. а ове у 3 патроле (облазе) од 8—10 коња; 4 ескадрона у једну чету под једнијем мајором; *што је уједно дивизијска коњица*, остатак у бригаде свака по 3—4 чете = 12—16 ескадрона као *коњаничка резерва*.

Многи ће читатељ, који није војник од заната, помислити, зашто толико у резерву, кад резерва стоји озаду, па њекад у незгодну земљишту и неможе у згодном тренутку напредо.

Коњичка резерва има своје име отуда, што с њоме *располаже* главни војвода и нико други. Она се упортебује, кад војска иде напријед ил назад увјек тако, да је она *истурена што ближе к непријатељу*. То је она *извидничка служба у највећем стилу* како су нам ју Прусци 1870 показали. Код Краљева градца је 1866 Бенедек имао 4—5 коњаничкијех дивизија свака по 1800—2000 коњаника (осим оне што је била код корола), али су све стајале иза војске, па зато се и није знало, окле ће непријатељ. Зар би му шкодила била толико магла, да је та коњица истурена била бар дан хода пред војску? Били било могуће, да два три пруска официра на добријем коњама извиде сву војску, како се је то онда десило?!

Организатор мора прије него што ће организовати, знати, што је посао коњице.

Да је Путник то све промишљао, неби му никада пало на ум било, — задовољити се са 3000 коњице, или је дијелити на 1000 оклопника, 1000 коњаника и 1000 лакијех хусара. —

Свака дивизија треба бар 4—500 дивизијске, а војска бар 1500—2000 м. резервне коњице, а то је $\frac{1}{20}$ — $\frac{1}{30}$ пјешадије за дивизијску, а $\frac{1}{50}$ пјешадије једне оперирајуће војске за резервну; — и то је *minimum*.

в) Тактичне јединице топништва.

И *Грујић* и *Пушник* слажу се, да је *батерија* одн. *сотња* најбоља од 6 топова. И ја проти томе немам ништа. Али за полк одн. чету топничку мјеродовна су друга питања. Грујић хоће 4 батерије = 24 тона за сваку дивизију а Путник 4—5 батерија = 24—30 топова на његов полк.

Величина ових сложенијех тактичнијех јединица топничких зависи од величине стратегичнијех јединица војске, јер премало топова није добро, а сувите их имати, умножава јако возарију а стеже окретност војске; и видило се је у свима ратовима, да су слабе стратегичне јединице са многобројном артиљеријом, у великој брзи за њено „благополучије“ спадали често на просту обрану топова (Kanonenbedeckung). А неможе ни бити друкчије, јер близо топова мора у боју — осим њине поближе обране — бити увјек неко одјељење, да их чува од нападаја душманског. Сад узмимо да н. пр. на 5000 момака пјешака и коњице имамо 30—40 топова. Оволико се топништво, нарочито у горскијем предјели — неможе на једној тачки намјестити, него се обично помјеша на више тачака бојног поља; сад на свакој тој тачки нека ћуби једно одјељење, да брани само топове; или кад би ради да се непријатељу уклонимо, то морамо тек топове да покупимо. Обично је у Јевропи и у таквијем земљама, ће су најбољи путеви утаначено, да је доста 3 тона на 1000 пјеш. и коњ. У планинскијем и горскијем предјелима и у таквијем, ће нема добријех комуникација, задовољавају се са 2—2 $\frac{1}{2}$ тона на 1000 пјеш. и коњ.

А ће непријатељ има боље топове, ту се гледа, да се његовој каквоћи доскочи већом множином.

Ја мислим дакле, да су код оцјене: колика ће бити сложена такт. јединица топништва, мјеродавна ова питања:

1. колика је стратегична јединица?
2. какве су комуникације и какво је земљиште на коме се кани ратовати?
3. какав је размјер код оних држава и народа с којима се у најближем времену заратити можемо?

ad. 1. Грујићева дивизија има 6840 пјешака 584 коњ. скупа 7324 м. Путников полк = 3 подполка à 3500 пјеш. = 10,500 пјеш. а кад је самосталан = 4 подполка = 14000 пјеш. дакле би рачунајући по 3 топа Груји-

(рачунајући уз низаме и редифе и ихтијате) а на тај број 270 дакле не сасвијем 2 топа на 1000 пј. и коњ. У Ордијама што су у Ираку, Шаму Анадолу, и Јемену има 1—2 топ на 1000.

Али је међу топовима Јевропских ордија 1.3 топ на 1000, крупов челичњак; остатак су разних система.

По покушајима што су у Бечу 1874 прављени размјер је згодитака круповијех челичњака према олученијем брунчењацима као 5 : 2 на веће, а 4 : 2 на средње даљине. Рачун је дакле овај: 1 топ крупов вриједи 2¹/₂ олучена аустријска брунчењака, кад је тамо

Друго, ја се нијесам обазирао на морални елемент у рачуну, а ваљада вриједи и овај нешто. 1866 имадоше Талијани 13 окованијех лађа, Аустрија 7; — талијанске бјеше оружане са 150 \mathcal{E} и 300 \mathcal{E} а Аустријске само двије свака са 15 150 \mathcal{E} , — све остале са обичнијем 30 \mathcal{E} гранатнијем и 48 \mathcal{E} глаткијем, па је под Висом опет Тегетхоф на- владао.

Најбољи топови невриједу, ако неваљају топције. Покушаји у Бечу делани су све на одмјеренијем дистанцијама. Нека се српски топције извјежбају боље у процјени дистанција и у гађању у нишан, и нека је предпрега

Херцеговачка нејач уклонила се од турског зулума.

чева дивизија морала имати 21—22, Путникова мања 30—32, а Путникова већа 42 тона.

Међу тиме Путник хоће бар 4 топа на 1000, дакле 40—56 на његов полк.

ad. 2. Држећи пред очима офанзивни рат знамо, да су у Турској зли путеви, а да је и земљиште доста испросјецано и густим шумама, кршом и карсом покривено. Што су у Швајцарској планине више, то су у Турској гори путеви; дакле ту би се могли држати швајцарског размјера 2¹/₂ топа на 1000. По томе би кључу имала грујићева дивизија 18 и Путников полк 25—35 топова.

ad. 3. Турска — као држава којом ће се Србија највише заратовити, има у 3 ордије што су у Јевропи и на сјеверозападним обалама Мале Азије (што дакле могу ступити на јевропско ратиште) 140,000 пј. и коњ.

XI.

1 топ на 1000, морају овђе бити 2¹/₂, к томе дође још један топ брунчењак напрама другом (јер се у Турској броје свега 2 на 1000) дакле мора Србија да има 3¹/₂ топа на 1000, ако ће да паралише турске челичњаке.

Ја сам овђе узео навалице све турске челичњаке што их је управо досад добила са запада, премда се зна, да већи дио тих топова нити је лафетован, нити има предпрегу ни комплетну муницију, дакле нити се може узети, да ће сви ти челичњаци „аузмарширати“ проти Србији у један мах.

Путник каже да је турска набавила 500 челичњака. Ја сам помно пратио Турске набавке, па сам нашао, да је Турска 500 чел. у Јевропи *наручила*. Али их је само 200 сваке врсте добила, јер у Есену поју Мухамеду само за готове новце.

топова ваљана, да се може с мјеста већи број у бој увести него што га Турци уведу, па нетреба се бојати.

Кад узмемо дакле све у рачун онда ћемо наћи да су 3¹/₂ тона на 1000 изобиљна. По томе би имале грујићева дивизија 26—27 а путников полк 36—49 топова.*)

Али се топови несмију сви подјелити на дивизије односно „полкове“ него се мора саставити из њих *резерва*, која се истури у боју на оно мјесто, ће би ради да добијемо превагу. У разнајем великијем државима је

*) У Брошури: Wehrkraft Serbien's. Wien 1871. стоји пријетба, да је пруски краљ пре неког времена покљонио кнезу српском 75 топова за рат у пољу. Пруска је до год 1866 имала још и неколико глаткијех батерија у пораби, дочим се је већина њене артиљерије састајала из „олученијех озадњака“. Вриједно би било знати, јесу ли, покљонени топови глатки ил олучени озадњаки?

ова резерва разно и подјелена: ће и ће на корове, а ће и ће на војске. Размјер између дивизијске и резервне артиљерије колеба се између 4 : 10 и 5 : 9. Ми ћемо узети из горе наведенијех узрока да је за српску војску довољно, ако има половицу онијех топова у резерви што их има у дивизијама.

Да можемо право назначити број свијух топова за ратовање у пољу, морамо знати број и величину дивизија (полкова), а те се називају: *стратегичне јединице*.

Стратегичне јединице.

Грујић. Као што тактичне јединице морају да буду способне, да у самом боју извршују нарочите тактичне задатке, тако за постигнуће разних *рашних* циљева служе стратегијска тјела, састављена из свијух родова оружја. Но почем су *рашне прилике* *шако разноврсне*, да се под једну општу формулу не могу свести, то и неби могуће било још у мирном времену имати нека стратегијска тјела, састављена у изврсној непромјенљивој саразјери. Основи, разложени за састављање разнијех родова оружја, важе опште за организацију цијеле војске, а не за разне ратне прилике. Већа стратегијска тјела су усвојена у миру, да се разни родови оружја привикну на узајмну радњу, и да се више старјешине вјежбају у управи и командовању такве сложене радње.

Стратегична јединица се зове „војена дивизија“.

Војена дивизија мора бити способна за самостално ријешење стратегијскијех задатака. Величина јој и састав зависи прво од општијех основа војне организације, а после од начина ратовања, од земљишта и способности у ратовању. Јевропске су дивизије обично измеђ 9000—12000 људи. Бријалмон их оволике сматра за сувише тешке, нарочито за мање земље, и наводи за потврђење примјере порабе малијех дивизија. У Фридриха великог биле су бригаде 3200 људи. Наполеон је имао дивизије од 3500—7000 рјетко од 8—10,000, људи; Радецког дивизије биле су 7—8 батаљона са 6—7000 људи. У кримском су рату биле Француске од 6065 а енглеске од 3600 људи; 1859 бјеху Француске 6400—8700 љ. Бријалмон на том основу предлаже за Белгију 10 батаљона по 864 момка = 8640 љ.

Римска легија је имала 3—5000 љ. а српске војводе у рату с Турцима водиле обично војске мање од легије. На основу свега тога препоручује Грујић за Србију дивизије не веће од 8—9 батаљона.

У неким војскама постоји *Кор* састављен из више дивизија, као веће стратегијско тјело. Кор је снабђевен својом коњицом и артиљеријом. Писац није за корове, него предлаже, да се у случају да се ратује на више страна, слажу из дивизија непосредно веће на мање војске (Armee).

Чолак-Антић. Предлаже као сложене такт. јединице за пјешаке бригаде од 4—5 батаљона — за коњицу и топиштво полкове од величине као и Грујић. Дивизија као стратегијска јединица састављена је из 3 бригаде пјешака — а двије дивизије сачињавају „Кор“, Чолак-антић има свега 3 кора раздјелена у 6 дивизија = 18 бригада = 80 батаљона пјеш., три бригаде коњ. à 12 еск. = 36 еск. у 9. полкова; топиштво такођер у 3 Бригаде à 4 полка à 4 батерије = 48 батерија. Коњичке и топишчке бригаде се тек онда имају састављати, кад се буду образовали *Корови* војске. Види се да Чолак-Антић ове бригаде сматра као „корску“ кавалерију и артиљерију.

Путник. Стратегична јединица је полк. Он да се састоји из:

1. 3 подполка пјешадије = 10,500 м.

2. 1 чете топиштва = 4—5 сотња à 6 топ. = 24—30 топова.

3. Док је коњица таква да се немогу. склапати коњички подполкови и полкови, из 3—4 сотње коњице.

4. Администрат. одјељења.

Ако полк самостално оперира, онда е састави бар из 4 јединице (пјешачке), дакле 4 подполка. Нужно је, да стратегијне јединице буду бар 10,000 м. јаке, да се могу 1—1½ сахата и против војске борити.

Ја са овим изводима из списова све тројице г. г. писаца само констатујем, да међу њима велике разлике нема, само што Чолак-антића *prigori* говори о *коровима*, и то организује само три *кора*, а већ Клаузевиц каже: *да незна насирешнијег дјелења војске, него на три кора, ван ако би ко био луд, па да ју подјели на два! Кад гођ Србија буде ратовала, она ће дјелити војску бар на три ратишта: побочна на истоку и западу као секундарна, а главно на југу.* Зар ће на то свако ратиште ступити једнаком снагом т. ј. једнијем кором, који би опет био подјелен у „*двје*“ дивизије?

Док Србија небуде кадра бар 6—7 корова à 3 дивизије покренути, нема ни говора о састављању таквијех стратегијскијех тјела.

Прелазати у ситнице видимо, да је грујићева дивизија слабија и од путникове и од чолак-антићеве. Знаду се и поводи, зашто му је слабија. Човек се повео за Бријалмонтом, Наполеоном, Радецким и др.

Но велико је чудо, да Грујићу није пало на ум, да су оне величине дивизија — изузимајући Бријалмонта — узете из *фактичне величине* т. ј. *бројне снаге у сред рата* а не оне, која је служила за основу организације. У наполеоновијех ратовијех 1814 могосмо опазити, да су и корови само 6—7000 мом. бројали, али то није по вољи организатора, него *по нужди* тако било.

Дивизије Радецког 1848—49 састављене бијаху из двије бригаде à 2 пјешачке регименте à 2 батаљона à 6 кумпанија, и једног ловачког батаљона à 4 кумпаније дакле = 52 кумпаније пјешака. Свака би кумпанија по пропису морала била имати 4 официра 208 мом. = 212 конбатанта, то чини 212 × 52 = 11.024 конбатанта осим генералштапскијех официра и њиховијех побочника.

Француске дивизије 1859 састављене бјеху из 2 бригаде à 2 регименте à 3 батаљона = 12 батаљона и код прве бригаде још један ловачки батаљон.

Батаљони су имали по 8 и по 6 кумпанија, свака по 118 конбатанта, батаљон по 8 кумп. дакле 952 а онај по 6 : 716, прорезано 800 конбат. ловачки батаљон 8 кумпанија à 152 свега 1223 конбат.

Срачунајмо све скупа добићем 12 × 800 + 1223 = 10823 конб. пјешака; дакле исто као и дивизија Радецког.

По истом калупу је 1870 била пјешадија прускијех дивизија организована: 2 бригаде à 2 регименте à 3 батаљ. и т. д. Дакако да у течају рата батаљони спаду на 700 или 600 м. и још ниже, а дивизија на 7—6000 конб. али *што није организација него невоља*.

И баш зато, што се хоће, да дивизија никада неспадне испод 7—6000 људи, организује се она с мјеста већа, јер се зна, да одмах почетком рата нападају неки слаби и најак од умора и бољетница, а први сукобузина 1/8—1/6 од свега броја.

А по готову неваља никако споређивати данашње дивизије са онима од год 1805 до 1859. Карнотове су дивизије биле још састављене из свијух родова оружја, али увођењем „*корова*“ одузе се дивизијама коњица, јер је дивизија сматрана само као пјешачка чиниеница кора у великој војсци, те јој се је само неколико топова придодало.

Само малијем војскама или на секундарнијем ратиштама великијех сила, ће се није војска у „*корове*“ састављала, била је дивизија — или у војскама испод 35,000 момака — (нпр. Слезвиг-Холстајнска 1850 под Виллизоном) бригада — из свијух родова оружја.

Данашња је дивизија дакле много *савршеније* и *самосталније* војено тјело него пријашња, а „*кор*“ састављен из 3—4 дивизије, мала војска, којој се само додаје резервна кавалерија и артиљерија. —

Зато је у свима скоро војскама Јевропе величина дивизије *ушврћена и у миру*, а у рату се само пита колико ће дивизија у коју војску или — код велесила у који кор? Путник је величину дивизије много боље схватио него Грујић. А зар се неби могд? те дивизије у мирном времену онако баш организовати, како би их човек, чим букне рат, подиће и на међу турити могао? То је питање врло важно, јер ко је гођ био у рату, зна, како одмах запниће радња у почетку рата, кад се мора у први мах тек састављати војска. А поготову Србија се мора с овим питањем стијем више бавити, јер она нема ни флоте ни гвозденијех путова, да материјал претугује у велико, кад рат почме. Њене би дивизије бар I. класе морале имати све своје чиниенице у миру одређене, да чим рат букне, спремне на међу изићу.

Да се овај посао у миру добро сврши мора се организатор пренијети у час рата, и то *раша с Турцима*.

Путник сасвијем право вели, да све погрешке организације српске потјечу отуда, јер сви њихови официри држе пред очима велике *операције у Босни*. Ја сам имао већ прилике, моје мњење о војевану Србије и Србије с Турском — ако и *само велшоницистички* — казати, па морам опет и опет понављати, да је српска главна операциона линија Ниш — Софија — Татар Базарцик, а све остале су секундарне. Кад ја падишу у Трацији потражим и за браду попаднем, неће он моћи велике силе у Босни разавијати, *) а повјестница од Цара Лазара до Кара Ђорђа и Милоша нам показује, да је увјек *Ниш био први операциони објект, а одашле низ Мораву главна операциона линија Турака*. То је већ и Карађорђе осјећао на је саградио на Морави Делиград, да зачепи тај пут.

Уз Ибар, прео Дрине, и на исток треба послати мања одјељења, која продирући дижу народ на оужја, не само да попуњују своје губитке с устапима, него да остатак шаљу у најближе српске паланке у наставу, а одавде да се, мало приучени оружју, војном правилу и закону, шаљу као допуна главној војсци. Кад смо сложни у дирекцији рата, онда можемо наћи број чиниеница, које од главне војске одвојити и којима особите задатке дати морамо.

Де узмемо да је Грујићевијех 9. дивизија активне војске на расположење, онда би морала *једна у Босну, једна прео Новог Пазара*, на сусрет источно продирућијем црногорцима *на Косово, једна у Бугарску, а шест* као главна војска *прео Ниша*.

Али су Грујићеве дивизије за самосталну радњу неспособне, јер имају само 3 главне чиниенице, а треба их — као што Путник право вели — најмање 4 за самостални рад: десно, лијево крило, сриједа, резерва. Дакле би морали у почетку рата по једну бригаду из осталијех дивизија изчупати и самосталнијем придодати, а оне нам онда остају са двије чиниенице, што опет неваља.

*) На нека и развије у Босни и Ерцеговини војску од 30—40,000 м. то је још боље, јер се ови, помоћу устанка могу са 10,000 т. ј. једном дивизијом у заштиту држати. Али ће се Турска дванут промислити, бацати војску у Босну, кад јој пламен преко Балкана у Трацију лизне.

Зато бих ја одмах смјеста саставно дивизије из 4 главне пјешачке чињенице — назовите их регименте, падполкове, бригаде ил како Вам драго, — и свакој бих дивизији одмах придијелно чету од 4—500 коњаника и 30 топова, са свијем техницијем апаратом.

Овакова би дивизија бројала 4 бригаде à 4 батаљона à 4 чете à 2000 м. = 12,800 пјешака, 4 ескадр. à 120 = 480 коњ. и 5 батерија = 30 тона = 750 топц. 1 чету грађ. = 128 м. 1 чету болничара = 234 м. 1 чету радника = 150, 1 чету провијант. = 150, 1 ескадр. возарије 180 м. свега 14,872 мом. међу њима 14,158 конбатанта осим штопескијех официра, ђенералног штаба и војводе.

Девет оваковијех дивизија би бројале 115,200 пјешака 4320 коњ. 270 топова са 6750 топција, 1152 грађ. скупа 117,122 бораца (конбатанта).

Осталу коњицу и топништво ваља у миру још организовати као резерву.

Свака од девет дивизијскијех чета коњице нека има у миру два ескадрона више, који се зову резервна коњица.

Кад букне рат, онда се додају од ове резервне коњице свакој самосталној дивизији по два ескадрона или више, а остало је главна коњица резерва главне војске, која би се састајала из 3 чете à 4 ескадр. = 12 ескадр. à 120 ко. = 1440 коњ.

Тако исто би морало и 27 батерија бити у Крагујевцу спремијех, па кад букне рат, онда да се даде свакој самосталној дивизији још двије ил три (у Босну, брђанске) батерије, а 18—20 их се поведе као главна резервна артиљерија главне војске. Онда би главна војска имала 76,800 пјеш. 4320 коњ., 300 топова, са 7500 топција, свега 88,620 м., са војводама, вишим официрима и ђенералним штабом близо 90,000 војске, а свака би побочна војска имала близу 15000 = 45 + 90,000 = 135000 бораца са 400 — 420 топова. Резервна артиљерија немора баш увјек узједно бићи, она се подјели на ратшту лако на мања одјељења, скојима се по потреби располаже,

Могао би ко рећи, да ће дивизионари, располагајући у великој војсци с 4 јединице, лако доћи у искушење, да у главној битци изтисну за се саразмјерно прејаке резерве, па да ће с тијем много снаге за велики бој пропасти.

Ова бојазан је умјесна код бојаљивијех и немисликијех дивизионара, и код слаба главног војводе.

А кад помислимо, да српска војска оперирајући од Ниша према Трајановој порти и онако неможе, већ због лошијех комуникација, на једном путу остати, него држећи се Наполеонова: „*расстављени марширати а саједнијени бој бићи*“ — онда дивизионар мора и по готову имати сваки своју предходницу (Avantgarde) и своју резерву. Он ће дакле четврту бригаду на те послове требати а с три ће моћи стати као с деблом на меџдан.

Ја сам узео овђе хотимице девет дивизија, јер се и Грујић и Путник слажу у томе, да ваља земљу подијелити на девет територијалнијех *) војенијех округа; а нека немисли нико, да сам ја испустио из ока оно, што сам рекао, да ваља дизати већу војску него што ју Грујић покреће.

Резервна војска или II. класа мора још у рачун доћи.

И она се мора у мирном времену тако евидентна држати, да може, чим букне рат, брзо бити мобилизована и по потреби управљена. И она треба, да је организована у стратигична тјела, н. пр. сваки територијални округ у једну комбиновану бригаду од 4 батаљ. = 3200, 1 еск. = 120, 1 батер. = 6

топ. 150 м. свега 3470 са техницијем = 3600 бораца. Кад се зарати, онда се са овима бригадама подкријени или главна војска, састављајућ их по 4 у једну дивизију, или се по ђекоја дода једној ил другој побочној војсци нарочито онима што иду прео *Новог Пазара и у Бугарску*; — или се с њима обједну градови као Видин (који је увјек зла тачка у Фланки), — рјечју има за њих доста посла. С том би активном резервом бројала операцијона војска 167—170 хиљада бораца. Све остало је друга резерва, која иде за војском, да *пришиске отеше земља и градове, да чува ешаје, и да рекрушира у освојенијем земљама.*

Ја ово нијесам написао као непогрјешими операцијонсплан за турски рат. Околности наћерају ђекад на другачије поступање. Него сам само хтио да докажем, да је добро својску у миру онако организовати, како се у рату треба. Кад се старјешине у миру привикну другијем чињеницама радити, него што их добију у рату, онда су често пута збуњени — бар у први мах.

Наоружање војске.

Грујић: Данашње озадне пушке у Србији спадају у прелазно наоружање; За *нормално* иште нову озадну пушку с малијем калибром. Новијем пушкама би се имала наоружати што скорије активна војска I. класе т. ј. 60000 мом. Остатак од I. кл. као попуњујућа војска остала би с *Пибодовима* *) отрагушама, а *Гринове* **) би се предале резерви. Питање о наоружању је *журно*, јер дочим је по свој Јевропи рјешено, у Србији није, препоручује Швајцарски ил Белђијски систем.

У смотрењу наоружања коњице показује се, да усавршавањем пјешачког оружја важност „*драгуна*“ (***) све већма расте, јер се и коњица мора, осим извидничке и стражарске службе, пушкама почаркати. За коњицу осим сабље хоће магацинску пишану (Carabiner?) малог калибра, а привремено могле би јој се дати мале белђијске пушке, што се у арсеналу налазе.

Имајући пред очима 150 4 $\bar{\bar{z}}$ и 50 6 $\bar{\bar{z}}$ челичнијех топова, што их је Турска из Немачке добила, савјетује, да се број српскијех топова повиси на толико, да се бар из активне војске I. кл. лахки 4 $\bar{\bar{z}}$ извади из потребе. Садашњи тешки 4 $\bar{\bar{z}}$ добри су и *кад би шаквијех имали* у саразмјеру к јачини наше војске, неби требали мјењати системе, али почем их није, мора се остатак комплетирати топовима озадне системе, *задржавајући бронзу као мешал.* Препоручује ваљано гађање у нишан и с постојећијем топовма, па — вели — нетребамо од војне зепсти или је избјегавати.

За брђанску артиљ., препоручује ил 3 $\bar{\bar{z}}$ аустријски, ил 3 $\bar{\bar{z}}$ озадне руски, ил сасвијем ново оруђе. Док се та реформа не изврши, потребно би било, да се чине вјежбања с постојећијем материјалом по брјеговитим пред-

*) Система „Reabody“ иначе добра пушка има ове мане које би се дале уклопити: 1. Заклопац [Verchluss] и ватра [Schloss] сачињавају два посебна одјељена комада, па се усљед тога немогу у један мах двије функције савршити кад се пушка пуни. 2. Заклопац чини се, као да није доста сигуран, кад се који фишек у цјеви распрсне. 3. Враник [Griffbügel] се креће за дизање и спуштање шуља [Verchlussblock], а то није сасвијем сигурно кад момак иде кроз шипраг, а непази. Овијех пушак има у Србији око 80.000.

**) Система „Green“ може се и спријед и озаду пушити. Ја је нијесам видио, али како сам читао, може се из ње у минути само четири пута опалити. Оваковијех пушак има у Србији 70.000. А осим тога биће одлученијех за пуњење спријед једно 60.000 свега прео 210.000 прецизнијех пушак. Ови су податци од 1871. Није могуће, да Србија у посљедње четири године није, баш ништа створила и набавила!

***) Драгуни су некади били пјешадија на коњма т. ј. они су јаштали до онога мјеста, ђе се је требало борити, аил су се обично борили из пушак и већином пјешаце. Позднији су драгуни средина измеђ лахке и тешке коњице.

јелима у што већој мјери, и да им се придаду 4 $\bar{\bar{z}}$ горска мерзера (Haubitzen?), који би се могли служити истом муницијом брђанскијех топова.

Опсадне артиљерије хоће парк од 130 оруђа разнијех топова и кумбара (мерзера). За сваки опсадни топ 7—800 метака а за сваку кумбару (мерзер) 4—500.

Упогледу на фортификацију земље и наоружање градова препоручује на југу утврђење *Делиграда, Крушевца, Карановца, Пожеге*, а за авангардне тачке *Алексица*; на западу *Ваљева Љешнице и Шапца*: У сриједи *Крајегувца* као резервног мјеста, а на Морави *Варварина и Ђурије*. На сјеверу му је *Син и Кладово. Београд* као престоница и задње склониште војске треба да је *утврђени логор*. На истоку да се утврди линија Тимока.

Путник. По захтјевима тактике најбоља је пушка, која:

1. најдаље носи и најбоље брише (rasant),
2. из које се, поред највеће сигурности гађања, најбрже пуцати даје,
3. која је при том могуће најлакша а — за лахку пјешадију и могуће најкраћа.

Првом услову није тешко одговорити, јер су силни описи показали што је најбоље; за други услов, треба усвојити „*магацинску*“ пушку и да је магацин у стању у себе примити што више фишека; али да се поред пуног и празног магацина може пушка и појединце пушити, тако да се фишеци у магацину само на заповјест официра палити имају, кад буде потребна најбржа ватра. Осим тога нетреба забрањивати српском пјешаку да понесе у рат са собом своје приватно оружје „српски нож — јатаган — и пиштољ или још боље револвер (!). Писац си обећује особити успјех од јатагана и пиштоља од револвера, показујући на ратове Црногорске и на битку код Пидне, ђе су кратки римски мачеви над дугачким грчким копљем одржали меџдан.

Стрељива (Munition) иште најмање 100 фишека за сваког момка — осим онијех што су у парку. Ако се новац за ново оружје и муницију неможе прирезом на брзо стећи, да се допусти војницима, да сами пушке купују, а држава да им повремено то одплати.

О коњици је већ казано мњење; а топова треба Србији скоро да набави 600 круповијех челичњака. 600 топова кошта од прилике 200,000 дуката а то би било на пореску главу 32 гроша изванредног приреза. Зар се неби нашло богатвијех Срба који би отачбини по једну батерију ил по који топ поклонили?

Велики српски патријота (Мајор Миша?) који је скоро 1 милион отачбини на просвјетне цјели поконио, могао би јој сад са 2—300 топова у помоћ притећи, јер ако би по несрећи Србија пала и његова се школа у турску касарну претворила, неће бити никога, да му име слави и спомиње.

Писац неможе дјелити увјерења Грујићева: да Србија са садашњим материјалом немора избјегавати рат, јер је највећа невоља, кад наши топови морају мучати, док душмански „збор зборе“.

Ако је набава пушак питање *журно*, а то је набава топова питање *животно*.

Слаже се с Грујићом у погледу брђанског топништва, само сматра то питање за много мање важно, јер ће судбину рјешавати свакојако линејни а не брџки топови.

У погледу на *утврђење земље* назначује *Сислаћ* за најважнију стратигичну тачку, ђе би требало саградити утврђени окò за 100—150,000 м. Други мањи утврђ. окò за 15000 м. на ушћу Рашке у Ибар или мало ниже, најдаље до ушћа *Јошанице*.

На истоку предлаже од ушћа Тимока до Нишаве 11 мањијех тврђавица, које би требале укупну посаду од 3—4000 мом. На југу

*) Чолак-Антић остаје код садашње диобе на 6.

7 а низ Мораву на *Ђурији, Свилајенцу, Великом Орашћу и Смедереву* — свега и у свему осим двају окола — 22 мања градића.

Процењујућ важност моравске долине вели писац; *на Морави мора Србија и последњу цару и последњег војника жривовати, јер ако би се српска војска у Биоград повукла, онда би шу скучена, у најбољем случају сстекла оно, што је добио Клапка у Коморану или као што је Карољорђе пребјегао у Аустрију, али Србије више неби било*

Прама Босније најбоља обранарјека Дрина.

Ако и треба, да је основна мисао рата, освојење Босне, циљ рата мора бити ипак, да се организована турска војска сатре, а то је офанзива напријед (к југоистоку), тако исто и саједињење с Црном гором напријед.

Ја морам казати, да је то велика жалост да је Србија, дочим је у прошлијем годинама ревносно надгледала боље наоружавање војске, баш у последње три четари године, од кад се је оружна техника баш најљепше развила и од кад се околне државе баче, која ће прво и боље бити оружана, у том погледу стала. Зар је важније питање: комунско или хоћели ова ил она странка доћи на министарске столице него питање хоћели Србија, ако букне рат, бити она узданица, коју Српство у њој гледи. Ево како сад догађаји јуре, зар се сад може чекати, док се нађе ова ил она још неизнађена система?

Овђе је Путников предлог најбољи, јер је најрационалнији и најбржи. Само цинцарска и њиџинска политика и публика могла би му се противити. Мађари у јесен 1848 год у почетку рата немаше ни 20,000 војске (т. ј. онијех батаљона, што пријеђоше на њину сграну) али њово родољубије створи војску за мали час, снабђевену са свијем родовима оружја, која се је могла већ почетком 1849 барабарити с аустријском.

Зар Србија, која има толика средства већ у кући није кадра да оно учини, што су Мађари учинили, који се морадоше баш изнова у сред рата и у сред непријатељскијех народа организовати, учинити могли?

Право заклинје Путник: дајте родољуби и богатлије дукате за пушке и топове, јер ако којом несрећом дође доба Скопљакнаше — хоћели онда то богатство бити ваше?

И Путник је увјерен, да се Србија и са садашњим оружјем бранити може, али је дефанзива и за велике државе зао посао и знак слабости, а за Србију је готово *самоубијство*. Њој само офанзива ујам чује успјех.

Али премда данашње наоружање није онако, како би сваки Србин жељети морао, зато опет нетреба толике зебње од рата као што зебе Путник.

Да само квалитет и квантитет оружја ратове рјешава, онда она држава, која има лошије оружје и мање војске, неби се смјела ни живи чинити према већој и боље оружаном.

Турска је војска раширкана на 50,000 четворокутнијех миља од Багдада и Јемена до Сарајева Она није кадра на мах са свом силом на ратиште пасти, то нам показује ево и садања буна у Ерцеговини.

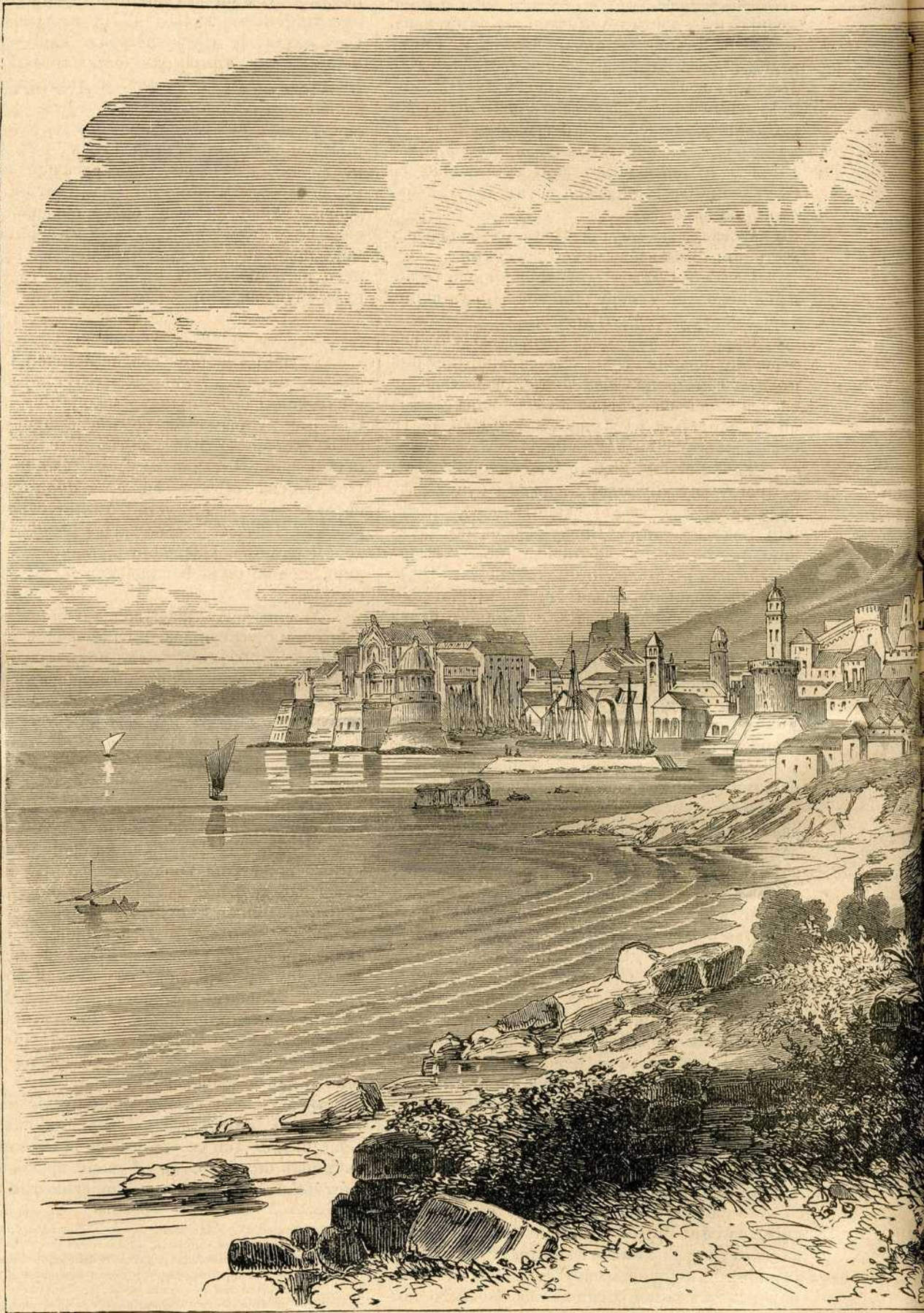
То је баш велика пробитачност по Србију, јер она може за неколико дана са сиљном војском продријети прео међе и бацивши се међу турске раширкане ордије, може њихову ратну организацију оди. сакупљање војске проблематичним учинити. Нека Србија само са одважнијем ударцем присили јевропске Турске ордије на „Rückwärtseconcentrirung“ (сакупљање озаду) а међутим нека диже све народе на оружје, нека међу тим и у својем Фабрикама у Крагујевцу живо ради а са стране купује, њен је успјех. Али само не кунктаторске стратегије, јер је та и у Риму текар онда нашла мјести, кад је Ханибал био пред вратима града. А ваљда

неће Срби чекати да им Хусеин-Авни паша или Дервиш паша дође пред Биоград.*)

Ако су лошији топови, мора их бити више, а притом ако српске војводе живље маневрирају и на осудом мјесту у осудном часу већу силу развију, српски је мегдан.

Надмоћије Круповијех челичњака није

Магацинска је пушка најбоља, са полжитијем полијетом зрна; краткоћа ил дуљина зависе од закона техничкијех. Кратко оружје небаца тако далеко као дуго. Једнаки калибери су потребни због лакшег грађења муниције а и због тога, што у боју могу одјељења једно другом позајмити муниције, ако

толико, што *даље* туку („portée“) него што *илосније брију* („razamce“). А свак зна, да вјешт топџија може и са топом, који небрије тако плосно, свој нишан удесити, да згоди. Штоно вели владика Петар:

А у руку Мандушића Вука
Виће свака пушка убојита.

*) Ово је писано у јулу о. г. Ср.

чија кола ће заостану.

Недржим да је потребит јагаган, кад га војник и онако на пушци носи, а тако исто ни пиштољ ни револвер за пјешаке. То му само умножава терет који носи, а озадна пушка сама по себи је средство за жево пуцање и из близа и издалека.

Коњаником револвере и карабине и тешке сабље а *не кошља*. Сваки ће коњанички

вођ нам приповијети, како је *копље скоро увјек узрок, ако коњ покрне или коњаник с коња падне.*

Копље је било добро оружје у *вјешта коњаника* прама старој пушци, невјешту коњанику је готова сметња, а проти данашњем оружју нема важности.

падне у неред то, нам показују већ бојеви Молвица 1741, код *Лицена* 1813 и код *Вошам* и *Шамибер-а* 1814, код *Ташио Бичке* 1849 и други, ће још није било ни самокреса, а дак-моли озаднијех пушака.

Што се тиче грађења и наоружања градова, то сам сасвијем на страни Путни-

Мирамаре.

(В. слику на стр. 173. у VIII. св.)

Мирамаре лепо је описао Владан Борђевић, пре неких десет година, у својим „Путничким цртама“. Ми ево пушћемо њега, нека он говори:

Беше лепо, топло јутро, као што само у питомом приморју бива. Полагано сам корачао по молу трстанског пристаништа, скрстивши руке на прси, што ми се бурно надимаху од осећања, за која не знадох док несам море угледао... Очи су ми прелетале на све стране муњевитом брзином, хотећи да у једном тренутку схвате ту безграничну дивоту, ту величанствену позорницу. С обе стране мора уздиже се горостасна шума од катарак и на њој трепеће пуно листића свакојаке боје. Слатки, умиљати поветарац лелуја те листиће, те заставе свију народа на свету, игра се с њима у свежем и бистром мајском зраку, рекао бих да их мами у далеку, недогледну пучину... По бродовима и паропловима, у баркама и на грдним убојницама ври необичан живот, необичан бар мени, што га данас први пут видех са свом његовом разновидношћу. — За леђима ми је живахни Трст, са својим широким мермерли-улицама, по којима врви небројено света у најразличнијем оделу, са својим лепим црквама, у којима се разливају побожне песме у правим божанским мелодијама, са својим корзом, тергестом и осталим особинама, са својим лепушкастим Талијанкама, што свакоме пријатељски трче на сусрет да му назову Бога, и да му пруже китицу најмирисавијег приморског цвећа.

А шта је преда мном? Шта се види чело мора?

Ја не знам да л су други, видевши први пут море, умели исказати шта су у тај мах осетили, али ја заиста не смем ни покушати. Кад сам га видео где се онако огромно величанствено, онако свечано љупко пружа далеко... чак до неба, прса ми се на један пут силно раширише да сместе у себи осећање, које је исто тако чисто као љубичасто приморско небо, исто тако без краја огромно као море, исто тако свето као мирисави дах пролетњег цвећа што окађује овај храм... Очи ми са захваљношћу погледаше горе, да једном сузом захвале онеме, коме Његуш пева:

— — Да у ове азузне просторе
Које свјетлост твоја потопљава,
Бе се твоји разлива громови,
Бе ти бдијеш над мном невидљиво,
Ови клици и ови уздаси
Твојом светом вјером оживљени
Иду, траже од звјезде до звјезде
Бога једног, да ми одговори, —
Од одзива онет ка одзиву,
Ка гласови исто по пучини
Ударају с свијета на свијет
Докле гођ се код тебе одзову...

Душе ми, један поглед на ту бескрајну славу творчеву, кадар је улити срећу у срце свакоме човеку, ма како он очајнички туговао, кадар му је небеско-благим мелемом за тренутак извидати ране у срцу, ма како оне тешке биле, ма од како љугога оружја...

Дуго сам занесен стајао тако, насловивши се на један мермерни сто, и гледајући укочено у азузне таласе јадранскога мора, што запљускиваху обалу, чисто гушећи се својим шуштањем, ка да причају о дивотама из далеких покрајина, крај којих су пролазили; гледајући небројене барчице што на својим једрима лете по мору као тиче морнарице. Бејаш чисто и заборавно да сам на моло дошао да цотражим какав чун, док ме један снажан глас пробуди из сањарија, запитавши ме чисто српски:

— Заповедате ли, господине, да вас мало возамо по мору?

Ја се овђе разликујем од Путника за то, јер он држи у оку борбу коњице с коњицом, а мени је у оку више борба коњице с пјешадијом или топовма, како сам већ горе разложио, јер сваки зна, да су остали родови оружја у боју више мање само помоћници главног рода т. ј. пјешадије. Колико је и најбоља коњица немоћна проти пјешадији док је ова у строју, а колико је надмоћна проти оној што

ковој, па велим и ја: тешко Србији, кад јој се војска у Биоград заклони.

Само мислим, да би се грађење оне множине грађина на истоку могло приштећети офанзивнијем продирањем једног одјељења у Бугарску, које би имало уједно ту земљу инеургирати.

(Свршиће се.)

Преда мном је стајао морнар средњега узраста, са препланулим лицем, али живим српским очима, у своје живописно сложеном оделу. Он је чуо кад сам ја мало час говорио српски с мојим сапутником, па је помислио да ће нам милије бити да нас воза Србин него ко други, у чему је, разуме се, погоднио. За тили час; и ја с мојим другом седох на мекани миндерлучић у барци, који је застрвен црвеном чохом па се отискосмо од обале. Наша два Бокеља несу дуго возили, колико док изађосмо из пристаништа, па онда вргоше весла, а разацише једно, јер је ветар баш оним правцем дувао, куда смо ми намислили, а то је у Мирамаре.

Барка је чисто летела мимо десну обалу трстанског залива, што је тако красно искићена пољским добарцима, кусно уређеним виноградима, и маслиновим шумицама. Ми смо околином тако занети били, да смо слабо што чули од беседе којом нас је возар разговарао, и ако је доста занимљиве ствари говорио, по највише политичне о нама Србима. Али кад виде да ми баш не маримо толико за политичне расправе, обрну са свим о другим стварима.

Међу тим дође наша барка наспрам некакве тврдињце, с које вине топовска ждрела испод црно-жутих покривача, наперена у пучину и на Трст. Возар нам је причао да има десетак таквих градића по брежуљцима око Трста, а међу њима већина је сазидана 1848. године.

Ветар је све снажније дувао, тако да смо у лету уједно и љуљушкали се на таласима, који почеше помало с белом пеном заплускивати нашу барку, и ми се све више прикучавасмо Мирамару; али пре него што стигнемо тамо, да у две речи кажем шта се зове тим именом.

Од Трста за један сахат на чуну, а за четврт на железници, има једна стена што је повише од остале трстанске обале ушла у море, као неко мало полуострво. Пре пет година — причаше возар — није на тој стени ништа било, па се слабо на њу и ишло, и ако је прекрасан поглед с ње; јер онда није било тога лепога друма крај обале, но га је тек после начинио „принцип Максим“ кад је на оној стени саградио себи дворе и вртове око њих, па је то место назвао „Мирамаре“, што ће српски рећи толико као „поглед на море.“

Али ето нас већ врло близу, на врх куле може се разпознати црни орао на меканској тробојци (зелено, црвено и бело), сад ћемо бити под самим дворовима.

Они несу огромно сазидани, ни сувишним накитом претоварени, но просто али кучно, и лепо ограђени. Зграда је на три боја, на глагољ положена, и онде где оба крака састављају угао подиже се четворострана кула, на којој се вија меканска застава, као што мало више рекох, и на њој је часоказ. Оба крака од двора гледају у море, један к истоку према истријанској обали, а други к југу на ону страну куда кажу поноситу царицу морску, красне Млетке. Сваки крак има за се мали докшат, а оба имају заједно један коридор дуж целе мосрке стране. Док сам ја мислио како мора дивно бити са тих доксата гледати кад седа жарко приморско сунце пуштајући потоњу румен да дршће на азури таласима, док ми се у души стварало тако рајско вече, стиже наша барка под кулу, и ту ми нешто особито поремети моје фантастичне слике.

На источној страни куле, баш испод часовника, има у зиду издубљена улока, и у њој се види једна женска прилика од белог мермера, која ме чудно у срце дирну. На њој је дугачко калуђеричко рухо, набрано у много живописно-лепих бора, које су тим лепше, што се целим телом тако подала к мору, да би човек помислио е врло мало треба па да

падне... Треба само погледати у лице тој красној женској прилици, па ће вам хладни мермер без речи исказати њен цео значај, пуноћу живота. У положају главе, у очима, на устањцима што их је тако очајнички пружила пучини, у целој је бићу исказано толико љупкости, толико смерног и срдачног преклињања, да ће се страховита бура свагда стишати, како њу угледа, па ће море опет тихо пушкати, пролазећи и милујући стену, с које га она гледа...

Али не имадох кад нагледати се те лепе прилике, јер чун зађе иза угла, на коме је кула, па промицаше крај браника, што је озидан око малог мирамарског пристаништа. На крај браника, према мору обрнут, стоји красан сфинкс од мисирског гранита (Sienit), с једним грчким записом, који је под њим урезан у камен: *Παρελθόν. Μέλλον.* (Прошло. Будућност.) Сад бејасмо већ у пристаништу, и попевши се преко неколико мермерних басемака, прођемо поред два крилата лава од бронзе што чувају стубе на обема странама, и нађосмо се на један пут у другом мору, у мору мириса.

Ми смо у вртovima мирамарским.

Ја сам ту стао, па мислим каквим речима да вам испричам оно, што се испричати не може, што никакав песник оевати не уме, што никакав живопис нацртати не може, што само *осећашчи* ваља, па схватити?... Не могу се хвалити да сам много читао, видео, и чуо, али по ово мало знања од мало година могу рећи, да нигде несам нашао толико *природне лепоше* сакупљене, и тако дивно уређене као у вртovima мирамарским...

Лепо је погледати с Иванове ливаде тихо вече. Сунце се величанствено спушта иза поносних српских гора, али је ретко да је та вечерња румен са свим бистра, да је не мути ма какав облачак; па тако и срећа у твојем срцу, кад с те висине погледаш по нашој милој српској земљи, није са свим потпуна, јер на истоку ти је тамни Балкан, па ти се чини да кроз тихо вече чујеш како с њега непрестано долази боно јецање, очајничко приклињање твоје злосрећне браће...

Чудан је, диван је источњачки булбул, са својим прижељкивањем у његовим чаробним световима... Кадар ти је својим песницама занети сва чула, па си пијан од мириса, сласти и мелодије; али тај је занос кратак, тај чаробни свет пролети као дуга на облаку што се појави да за који тренутак протрепти у хиљаду најразличнијих цветова, па да се угаси...

Узвишена, чиста и света осећања обузму човека кад стане пред какав бесмртни створ великих светских генија... Укочено гледаш на маломе комаду платна читав свет, који те све живље пронзава што га дуже гледаш. Радо би се отргао од њега али те ноге не слушају, ти си прикован, па гледаш како се тај свет креће, излази из оквира, па ти стаје пред душу са свом својом величанственошћу...

Али док си ти тако срећан, док се тако поносиш што је човек кадар створити тако што узвишено, неки демон пришапе ти: Онај што је то створно, скапао је од глади у сред браће своје...

Свуда ми је срећа не потпуна била, свуда ју је неки јад очемерио; али кад се попех на најузвишенији брежуљак мирамарског раја, па пустивши се на вољу океану каранфиљског мириса, погледах на море — заборавио сам све јаде, све жеље и наде, све планове, живео сам само за тренутак који се зове садашњост... Па ох — како је благо срцу, кад се ма за тренутак ослободи тих паклених слика, што га из прошлости узастопце прате као његова сенка, и тих љутих крвопија, што се зову будућност, куле по ваздуху...

Али хајдемо да прођемо кроз вртове. Ја не ћу описивати тога раја, јер и да сам у

њему проживео коју годину, Бог зна да л' бих умео нацртати његове дивоте, а камо ли што ми је бављење тако измерено било, да сам само два три сахата смео дисати тим чистим, благим, слатким зраком. Само ћу вам поминути што сам за тако кратко време опазити могао.

Вртови су посађени као на неким стубама од брежуљачких група, које се од мора и од дворова подижу на више чак до железничке пруге и винограда, али су степени, који воде с једног брежуљка на други, тако вешто извијени и цветним лејама испреплетани, да човек и не опажа да се пење, па се чуди како му поглед постаје све шири и шири. Вртови су одељени сеновитим ходницима, у којих су стубови обавијени самим ладољем; а свуда, где се ходници укритијају, има по један хладњак, искићен најразличнијим старинама, што их је „Новара“ донела, обилашчи цео свет. У свакоме хладњаку има у среди по који водоскок, са златним рибицама у мермерном кориту под њим, и са клупицама у наоколо за одмарање. У главним вртovima има много више кипова из грчке и римске митологије, растурених међу шуме од каранфила, које су ограђене лејама најразличнијег цвећа из свију крајева света... У њима има и више водоскока и једно језерце, по коме плива неколико белих и црних лабудова. Стазице што воде кроз тај лавиринат од цвећа патосане су ситним мозанком са свакојаким шарамима, да се из далека чини е су стазе застрте стамболским сипадетима.

У средини једног повећег врта положен је на једном столу њивот некакве мисирске мумије. Он је од метала, који је оксидисањем за толико векова добио са свим зелен цвет, а облик му је истоветно онакв као у оних малих кипова што су Мисирци полагали поред својих мртваца, да им чувају тело, док се душа врати са свога странствовања... Изгледа дакле као дете у повоју, само што су овде јероглифи место шепутова и шарених врпаца на предњој страни повоја.

Али ко ће набројити све кипове и старине, што су разасуте по овим вртovima, коли ће их описати!... Старинару каквом можда се овај рај чини сто пута лепши...

Али какве су то развалине на оном брежуљку тамо? Како се тужно вије бршљан око полу срушених зидова!... Ја се упутих тамо, премишљајући какав ли је драг спомен свезан с том гомилом камења, кад је господар од дворова остави не дирнуту у сред својих красних вртова, и у томе стигох пред саму развалину, па стадох. Развалина није стара, она је начињена кад су и дворови сазидани, да се принцип са својом женом у њој Богу моли... У тој је капелници исказала велика лепа душа, која је све то тако уређивала, своје најтајније јаде... Колико узвишених и чистих осећања мора тај човек да има у свом срцу!...

Развалина, која је, као што рекох, с поља обрасла у бршљан и ладољем, представља собу, на којој немају врата, но је уклоњен цео онај зид, што је обрнут западу сунца. Унутра је цео таван, сва три зида и под, све је обрасло у само цвеће, тако да само остају слободна два окна, једно на десном а једно на левом бочном зиду. На десном је окну насликана Богородица, а на левом распеће Христово, али тако дивно, да се човеку чини да су слике живе, да несу бојама, но разноцветним зрацима начињене. Па и једно кандило висе с тавана, повелико, али не од сребра или од злата, но од камена, пуно цвећа, које капелницу непрестано кади најсветијим мирисом... О, Бог не тражи сребра ни злата, којим бисмо ближње своје од глади могли спасти, њему је довољан чист тамјан ма из најпростијег суда, њему је довољно искрено кајање, срдачна молитва...

Дубоко ме је потресла та капелица, којој је олтар плаво небо, са блиставим иконостасом, с милијардима звезда... у којој су певнице ружични цбунови пуни слаткогласних славуја, у којој је свештеник срце човечије, што служи свету службу, говорећи језиком свију народа, осећањем... Па како су чиста, света осећања човечија на овоме месту безграничне славе божије! О заиста само су тако вредна узнети се на небројеним световима пред лице онога, који је створио земљу и море, који је створио човека с душом...

У тај мах зачух близу разговор. Кад сам се обрнуо, угледам, где се једна гомила гостију унутрила такође капелици, па како несам баш много рад да будем „интересантан“, заћох у најближу шумарицу, где се не ћу морати мучити да ми се на лицу друго огледа, но што ми у прсима кипи...

Али несам дуго премишљао, јер разговор међу дружиницом, од које сам се уклонио, постаде занимљив, па почех прислушкивати.

— Боже мој! — зачу се нежан некакав женски глас, који се топио у сентименталности — како је дивна природа! Мени се чини да бих најсрећнија била, кад бих могла ту живети, а господари ових дворова оставише овакав рај, па одоше преко света, међу дивљаке!...

— Ох госпођице — прихвати реч други неки глас, с толико горчине, и с таквом ватром, да сам одмах познао да је беседник од оних младића, који би радо свет смрвили, што није онакав, како га они у својим узорима стварају: — ви се не бисте томе чудили, да знате тога страшног црва, што га зову славољубље. Не бисте се чудили, да знате како то чудовиште дан ноћ рије у срцу човечијем, поткоњавајући му свако задовољство, сурвавајући свако друго осећање, које би пре и безопасније усрећило човека. О госпођице, ви не знате тога демона, који је кадар човека претворити у полубога, као и довести га на вешала... Да знате и најмање што о њему, не бисте се чудили што је човек оставио овакав рај!...

— Ох, млади пријатељу, та свет не би вредно ни луле дувана, кад би тако рђав био, као што га ви цртате! — одговори му један мало кружнији глас. — Та зар озбиља мислите да су сви људи тако себични, да само рад својега славољубља што виспрено раде, а ни из какве више побуде? Душе ми, онда не би била особита част бити човек!... Што се мене тиче, ја верујем да има у срцу људском и светијих покретала но што је самољубива жеђ за славом, а то је: *шежња полошки својим ближњима, биши им од користи својим делима и својим живошом!* —

— Шта? Ви — ви верујете у поштење људско, после свега оног што сте преживели?... А то није ружно... ха, ха, ха! —

Дружиница оде даље, те несам чуо шта се још зборило о том предмету, с којим сам и ја гдекоју ноћу провео...

У тај мах дође ми друг, па показавши ми часовник, рече ми да није много тренутака остало дисати у меканом, топлим приморском ваздуху. Ја га замолих да само још мало причека, па пошто сам још један пут прошао кроз све главније вртове, чисто гутајући погледом небројене њихове дивоте, седосмо у барку па се отиснусмо од мермерних стуба пристаништа мирамарског...

Кад људе обузме силно какво осећање, они га исказују на различне начине. Неко бурним или тихим акордима на свирци; неко у игри, што га као вихор носи докле га не изневере чула, па је тако срећан у полуне-свестици; неко у цртању или појетисању, неко певањем. И ја сам од оних људи што у узбуђењу певају од срца, не бринући се ни мало да ли им је глас мелодичан, или што ће неко

пролазећи крај њега почастити га „пијаницом“, „тишинонарушитељем“ итд. што певају за то, јер *морају* да певају.

Кад нам се барка отисну од Мирамара, кад бацих потоњи поглед на вилистане око њега, душе ми, прса ми тако набрекнуше, да сам мислио е ће се распасти, па за то и запевах једну песму, што сам је често певао међу стенама, у горама и ливадама, моје миле домовине... Али песма не беше силна као другаш, глас дршћући малаксавање, док ме са свим изневери...

На мору нема јека, јер су простори безгранични... Човек, са свима својим исполнским идејама, са свима својим осећањима, за која мисли да су Бог зна како огромна, губи се у овакој огромности природе, као капљица у мору...

Сима Андрејевић Игуманов.

(В. лик на стр. 241.)

Многи ће читалац радознало запитати: ко је тај Сима Андрејевић Игуманов? А ми му одговарамо: Сима Андрејевић Игуманов, то је велики српски добротвор, чије ће име у културној историји српског народа са златним словима бити записано, јер он је на просветне цели у Старој Србији даровао преко 40.000 дуката. — По што је овим одговором радозналост наших читалаца још већма пробуђена, то им ево доносимо кратак животопис тог честитог старине.

Сима Андрејевић Игуманов родио се у Призрену 30. јануара 1804. године. Симин отац Андрија и мати Јана воде порекло од најстаријих призренских породица. Сима је имао три брата. Један од ових, по имену Апостол, покалуђери се и постане игуман манастира св. Марка; отуд и Симу прозову: Игуманов. Други Симин брат, који се звао Крага, ратовао је за српску слободу, и умр'о је као војни капетан у Крушевцу, где је сахрањен код цркве више олтара. Трећи Симин брат звао се Петар; и овај је ратовао за слободу. Он је умр'о и сахрањен је у Тополи.

Сима је књигу код свога брата игумана изучио, а за тим се одао на трговину. Доцније подигне Сима једну фабрику на Бистрици, више Призрена, но Турци му ту фабрику поруше. После тога он се пресели у Алексинац, па ту на ново започне своју радњу, но Зефир Ахмет паша упропасти му сав капитал, а Сима поведе с њим парницу. Ондашња српска влада заузимала се за Симу, али му после 1842. године „уставобранитељи“ одрекну своју заштиту. У то доба умре Симини жена, а он оставши без ичега отиде у Русију са својим синчићем Манојлом. У Русији проведе Сима тргујући пуне 34 године. Ту се он обогати, те почне слати обилне дарове црквама, манастирима и школама у Старој Србији. Његовом потпором буде подигнут и оправљен манастир св. Марка. У том на жалост умре му јединац Манојло. Он тада остави трговину и Русију, па се врати у своју роднобину, у Стару Србију. Са доласком Симиним синило је и у Старој Србији сунце просвете, јер Сима је од како живи у Призрену утрошио преко два милијона гроша (око 200.000 фор.) на школе и цркве. У самоме Призрену саградио је српску школу, каквој нема равне у целој турској царевини. За та патриотска пожртвовања руски цар Александар II произвео је Симу Андрејевића за почасног грађанина престолне вароши Петрограда.

Огромне су то материјалне жртве, што их је Сима учинио својем роду, но још је већи његов морални утицај на његове саотачастенике. Ко год познаје друштвене прилике у којима Сима живи, тај ће морати признати, да је само велико родољубље могло опреде-

лити тога честитог старину, да живи у месту свога рођења, где тако благотворно ради за духовни препорођај свога народа.

Сима Андрејевић Игуманов, тај велики добротвор српског народа, потоњи је потомак старе српске породице, од које су сви чланови били чувени са својих родољубивих врлина.

Дај Боже, да тај велики добротвор и просветитељ Старе Србије још дуго поживи у средини свога милог народа!

Наше слике.

(В. слике на стр. 245., 248., 249., 253., 257 и 261.)

Сва пажња наше читалачке публике обраћена је данас на Босну и Херцеговину. А како и не би, кад тамо наша рођена браћа љути бојак бију са Турчином, који му већ скоро пет стотина година крв на памук није. Доста је народ трпео беде и невоље, дуго је живео у рапству и тами, а сад једва једаред куцнуо је час, зара већ свиће, и дај боже, што скорије синило нашој браћи сунце слободe!

Свагда нам је била брига, и свагда смо о томе водили рачуна, шта наше читаоце треба, и шта их збиља интересује. Не верујемо да данас има и једног правог Србина и Српкиње, који би се могао за другу какву слику већма интересовати, но за ликове вођа устаничких, за пределе, и за слике са бојишта, па за то их у нашем листу и доносимо.

* * *
Друм из Дубровника у Херцеговину, — о коме је особито у почетку херцеговачког устанка много писано и говорено, — верно нам представља слика на стр. 245., коју је барон Малхус цртао. Друм овај или цеста, као што тамо народ вели, један је од најлепших, што воде из Далмације у Херцеговину. Он свезује Требиње с Дубравником, камо народ долази на пијаци са разним својим продуктима. Друм је скоро од самог камена, а таки су сви путеви по Херцеговини, само што су тамо много ужи, и што се често пењу на највише врлети. Турска влада не тропи на путове у Херцеговину ни једне паре годишње, па за то се скоро сви и налазе у врло жалосном стању. Ако се турској влади појави потреба, — као што то често бива, — да овај или онај друм поправи, то онда мора сирота раја да ради и да издире, о свом круву и без никакве наднице.

* * *
Устаници у Херцеговини, то је слика, коју на стр. 248. доносимо. Нама је Србима познато, да су Црногорци и Херцеговци најбољи српски јунаци, но један ваљан војник, који је ратовао у Америци (у Мексици), у Африци (у Алгиру), и у Јевропи (у пољском устанку и у пруско-француском рату), тврди, да су Херцеговци највећи јунаци читавог света. Он је неко време пробавио у херцеговачком устанку, где је студирао четвање, и вративши се из Херцеговине, приповедао је читава чудеса о истрајности и о јунаштву херцеговачком. Херцеговци су на делу показали, да су потомци Душанови. Слика, коју ми доносимо, верно нам представља једну чету, која тражи турску војску. Четовођа застао, па говори нешто својем војном другу, докле се чета међу тим прикупља. Оваке сцене честе су у данашњем устанку, јер устаници немају сви своје сталне логоре, него се са једног места на друго крећу, док не наиђу и док се не побију с Турцима. После битке опет се прикупе, па нагну на ону страну, одакле се надају да ће доћи турска војска.

* * *
У данашњем устанку у Босни и Херцеговини наће богате грађе и песник и сликар

уметник. Колико заплета, колико борбе и патње, колико узвишених момената и како срећног решења — за српског песника, а колико одважних, колико жалосних и тужних, колико јуначких сцена за српског сликара. По где који српски песник заплаче се над судбином свога народа, па опева који зулум турски, несрећу једне мајке, или смрт седам кнезова, а нађе се и по који стран или словенски сликар, који нам нацрта по коју тужну сцену из садањег устанка. Такве сцене су и две наше слике на стр. 249. и 257.

Херцеговачка раја на далматинској граници, то је слика, коју је Кацлер по једној скици нацртао. Несрећна бедна раја оставила своје огњиште, понела собом — што је понети могла, па се винула у туђу земљу, у туђ завичај. На граници далматинској одмарасе бедна породица, која је од силе турске утекла. Глава породице допратио своју чељад, па мисли већ на повратак, и на освету. Нејач ће остати у Далмацији, а он ће се са своја два сина вратити у Херцеговину, да се бори за слободу. Жена му премишља мисли свакојаке, срце јој хоће да пукне од туге за пуном кућом, коју ће Турци опљачкати и запалити, и за домазлуком, који ће Турци упропастити.

Херцеговачка нејач уклонила се од шурског зулума, то нам је слика на стр. 257., коју је цртао Хутари. Тужну нам сцену та слика показује. Турци напали на једно село, почели га пљачкати и палити, а нејач се уклонила испред зулума њиховог. Са висине гледају доле, како им се бију браћа и мужеви, како Турци пљачкају, отимају и односе. Жена се луна у прса за својим мужем, сестра пала на камен па плаче и нариче за својим братом, остали као да још помоћ са стране изгледају, и као да се још добру надају.

Пешар (Пеција) Пешаровић, вођа босанских устаника, први је од знатнијих вођа, који је погинуо у данашњем устанку. С њиме је заједно пао и друг његов Остоја Корманш. Ми за сад доносимо само лик Пецијин, а скорим ћемо донети опширан животопис његов, као што такви јунак и заслужује, чим добијемо од наших пријатеља из Босне и Србаије сву грађу за његову биографију, која се већ у ваљико прикупља.

Дубровник се данас врло често спомиње у политичним листовима. Вести, које нам стижу са херцеговачког бојишта, понајвише долазе из Дубровника.

Дубровник (лат. *Racusa*, *Racisium*, тал. *Ragusa*) основан је од прилике 639. године, кад су Авари стари римски град Епидаурус срушили, који је мало даље — источно лежао. Становници Епидауруса склоне се на једно од природе заштићено место, које беше шумом — дубравом (отуд име Дубровник) покривено, и ту ново место оснују. По једним 690., а по другима 870. године, почеше становници, помоћу српског владоца Павлимира, опасивати своје прибежиште јаким зидовима, који још и данас постоје. Ти зидови беху испрва само на јужној страни града, десно од уласка; данашња Страдона, или токозвана Пијаца, беше тада морски канал, који им је уједно као пристаниште служио. Од XIV.—XVI. века варош се све већма и већма ширила; године 1388 сagraђена је красна палата ректорова, која је после великог земљотреса 1667 на ново оправљена, и која још и данас постоји. Године 1520 подигнута је зграда за ђумрук, 1430 водовод, а језуитски колегиум основан је 1684. Међу црквама најзнаменитија је католичка саборна црква, сagraђена 1713 године, која је украшена красним сликама, и која је богата на ре-

ликвијама. Та је црква поклонила 1771 године царици и краљици Марји Терезији руку св. Стевана краља угарског. Поред те цркве најзнаменитија је нова српска црква, која је већ сagraђена, и која се сада изнутра опраља. Ова ће црква после тршћанске бити најлепша у целој Српству. Дубровник има два католичка наместара, францискански и доминикански, који су сagraђени у XIV. веку. Све до проналазка Америке беше Дубровник један од најбогатијих и најпросвећенијих градова на целом свету. У њему је цветала не само трговина, индустрија и занати, него и српска књижевност и уметност. Данаске је Дубровник главно место округа истог имена, седиште католичког владике и војног бригадира, а има своју вишу гимназију, и семинар за кат. богослове. Дубровник има 8678 становника, од којих 5305 станују у граду и у предграђима, а остали у 17 села, која Дубровнику припадају. Дубровник има своје красно пристаниште Груж (*Gravosa*), које је чувено са своје ленте. Слика, коју (на стр. 261) доносимо нашим читаоцима, верно нам показује ту стару српску варош, која је дуго времена била Атина српска и која је дала нашем народу неколико знатних песника.

Разне белешке.

Статистика.

(Новине у Аустрији) У Цислајтанији је излазило у течају 1873. године 866 листова (31 више него 1872 год.) Међу тима је било 413 стручних листова (47.7% укупног броја), 267 политичних (30.8%), 143 белетристичних (16.5%) и 43 листа за огласе (5%). — Од 267 политичних листова били су 21 владних (у доњој Аустрији 2, у Тиролској 1, у Форалбергу 4, у Чешкој 3, у Моравској 2 а у свима другим круновинама по 1) 153 партијних (и то 59 уставоверних, 26 народно-либералних, 34 клерикалних, 2 федералистично-феудална, 21 народно-клерикалних и 11 социјално-политичних), 30 политично-економних и 63 политичних локалних листова. — Између 413 стручних листова била су 92 народно-економних, 60 за земљорадњу и шумарство (од тих 10 специјално за пчеларство и 2 за тимарење коња), 44 занатлијско-техничких (а од тих 8 специјално за интерес бечке светске изложбе), 9 војених, 15 за право и управу, 35 за медицину и природне науке, 24 теолошких, 64 педагошких (урачунавши 11 стручних листова за стенографију и 10 за младеж), 22 хисторијско-литерарних, 27 за позориште, музику, уметност и моду, 8 за лов, шах, стрелаче, и ватрогаштво, најпосле 13 за особене сталешке интересе. Између 143 забавних листова 33 хумористичних, народних и шаливих, 41 белетристичних и 69 неполитичних локалних листова за белешке. Од 43 листа за огласе били су 19 општег, 16 трговачког садржаја и 8 за само жребање. — 150 новина излазило је на немачком језику, 105 на чешком, 61 на талијанском, 49 на пољском, 18 на словеначком; даље је било 9 листова на малоруском и јеврејском језику, 6 на немачком и чешком, 5 на францеском, 3 на српско-хрватском, 3 на талијанском и српско-хрватском, 2 на енглеском, 2 на грчком и 1 на маџарском језику. Један је лист излизно у једно чешки, пољски, малоруски и словеначки; а један други немачки, францески и енглески, и најпосле један немачки, францески, енглески и талијански. — Већина свију листова били су недељни и месечни. Дневно је излазило 93. — После злогласног „краха“ пропало је 205 листова.

Библиографија.

Тригонометрија од Димитрија Нешића велике школе. У Београду 1875. Вел. 8-ина. Стр. 496. Са 115 слика у тексту. Цена 1 фор. 80 нов. или 18 гр. чарш.

Прва немачка читанка за гимназије уредно Ј. Мајзнер, прегледала и одобрила школска комисија. У Београду 1875. Цена 80 нов. или 8 гр. чарш.

Сувремена библиотека свеска III. Уништење естетике (из 9. и 12. бр. „Рада“ за 1875 г.) У Новом Саду. Срп. нар. задружна штампарија 1875.

О човеку, спомоћна књига за учитеље, васпитаче и ученике основних школа. Написао М. Т. Фрачковић. Панчево 1875. 8-ина. Стр. 42. Цена 30 нов.

Извештај управе београдске читалице за годину 1874. У Београду 1875. 8-ина. Стр. 73. Цена?

Речник, српски, маџарски, латински, немачки — за нижу гимназију, саставно Јосиф Рентењн. II. свеска. Будим-Пешта, 1875. г. 8-ина, стр. 187. Цена 80 новч.

— — — III. свеска. 8-ина стр. 156. Цена 80 новч.

Прегледи у прасвет и у историју света на земаљској површини. Панчево, 1875. 8-ина. Стр. 64. Цена 50 новч.

Скупштина, ванредна главна „Матице Српске“ у Новом Саду 5. (17.) априла 1875. Нови Сад 1875. 8-ина Стр. 74.

Шематизам православне епархије бокоторске-дубровничке за годину 1875. У Задру. Печатња Ивана Водицке. 8-ина. Стр. 33.

Стереометрија за више разреде средњих школа по др. Сондорферу написао Стојан Марковић професор реалке. У Београду 1875. 8-ина. Стр. 152. Са 93 слике на таблицама. Цена 80 новч; или 8 гр. чарш.

Rad jugosl. akademije. Knjiga XXXII. Zagreb 1875. Цена 1 ф. 50 н.

Borba južnih Slavena za državnu nezavisnost u XI. veku. Napisao dr. Fr. Rački (pretiskano iz „Rada.“) U Zagrebu. Tisak dioničke tiskare. 333 strana u 8-mini.

Djela Mat. Ant. Relkovića. Svezak I. Na svijet izdao Mart. Seneković. U Vinkovcih. Brzotiskom N. Plavšića 1875, 48 strana u 8-mini. (Životopis Esopov i 17 esopovih basana).

Ruy Blas. Lirička drama u 4 čina od Karla d'Ormevilla, glasba od F. Marchettia. Pohrvatio J. E. Tomić. U Zagrebu. Tiskom Dr. Albrechta 1875. 79 strana u 16-tini.

Stenografička čitanka polag sustava Gabelsberger-Magdićeva, sastavio Ant. J. Bezenšek, stud. phil. učitelj stenografije. U Zagrebu. Tiskarski zavod Drag. Albrechta 1875. 36 Str. u 8-mini.

Dorđević, Dr. Vladan, Koča Petrović. Histo-rički román. Zčeštil Jan Nejedlý. Вел 12. Стр. 288. Цена 64 новч.

Wertheimer, Ed. Zur Geschichte des Türkenkrieges Maximilians II. 1565 bis 1566. Nach bisher ungedruckten Quellen. 8-ина. Стр. 59. Цена 40 нов.

Schatzmayer, Dr. E., Die Kaiserreise in Dalmatien. Zara 1875.

У деветој свесци поткрало се неколико погрешака, које ваља исправити. На стр. 198. у 8. и 11. реду првог ступца место: Арнаути треба да стоји: Аргонаути; на страни 202. у првом ступцу ред 44. место: Молигран, треба да стоји: Малибран; на истој страни у трећем ступцу у реду 55. после речи: оркестра, треба додати: и тако сам се уознао са некојим маповима. На стра. 209. у трећем ступцу у 22. реду после речи: народ, треба додати реч: пећелом. на стр. 210. у другом ступцу у 4. реду после речи: 3 сахата, ваља додати: у смакнутом, а 3 сахата — —; у реду 23. после речи: месеца, треба додати: за пјенадију, а за остале родове оружја годину дана: у 29 реду место: Ево за што, треба да стоји: Ево баш то. —; у 42 реду место: преко, треба да стоји: око; у 43. реду после речи: из, треба додати: санитарнијех и — —; на стр. 211. у првом ступцу у реду 25. после речи: јер се, треба да дође: у њој, као — —.